

**UCHAMBUZI LINGANISHI WA KIMAKUNDUCHI, KITUMBATU NA
KIUNGUJA MJINI KAMA LAHAJA ZA KISWAHILI**

SALMA ABDALLA AMEIR

**TASNIFU ILIYOWASILISHWA IKIWA NI SEHEMU YA MASHARTI YA
KUTUNUKIWA SHAHADA YA UZAMILI (KISWAHILI) YA CHUO
KUKUU HURIA CHA TANZANIA**

2018

UTHIBITISHO

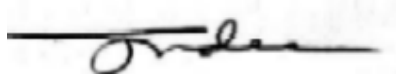
Aliyetia saina hapo chini anathibitisha kwamba, ameisoma tasnifu hii iitwayo:

Uchambuzi linganishi wa Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja Mjinikama

Lahaja za Kiswahili:” na kupendekeza ikubaliwe na Chuo Kikuu Huria cha Tanzania

kwa ajili ya kukamilisha masharti ya Digrii ya Uzamili katika Kiswahili (Isimu) ya

Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.

Prof. James S. Mdee

(Msimamizi)

.....

Tarehe

HAKIMILIKI

Hairuhusiwi kuiga au kunakili kwa njia yoyote ile, iwe ama kazi nzima au sehemu ya Tasnifu hii, isipokuwa /shughuli halali, kwa ajili ya utafiti, kujisomea, au kufanya marejeo ya kitaaluma bila kibali cha maandishi cha Mkuu wa Kurugenzi ya Taaluma za Uzamili kwa niaba ya Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.

TAMKO

Mimi, **Salma Abdalla Ameir**, nathibitisha kwamba tasinifu hii ni kazi yangu binafsi na halisi na kwambahaijawahi kuwasilishwa na wala haitawasilishwa, katika Chuo Kikuu kingine kwa ajili ya kutunukiwaShahada yaUzamili auShahada nyengine yoyote.

.....

Saini

.....

Tarehe

TABARUKU

Kazi hii ninaitabaruku kwa wazazi wangu wapendwa, mama yangu kipenzi Asya Mussa Ameer na baba mpendwa Abdalla Ameer Haji, kwa busara na upendo wao wa kunipa malezi bora na kunipeleka skuli kupata elimu ya dini na dunia ambayo ndio iliyoniongoza katika njia ya kheri.

SHUKRANI

Shukrani za mwanzo ni kwa Mwenyezi Mungu (S.W) kwa kunijaalia uzima wa afya njema na kuniruzuku akili ya kuweza kupambanua kile ambacho kilihitajika katika kazi hii, Allah pekee ndiye anayeweza kumruzuku mja wake kwa kumpa amtaake na kumkosesha amtaake.

Shukrani za pili kwa msimamizi wa utafiti huu Prof. James Salehe Mdee ambaye alikuwanami mwanzo hadi mwisho kwa kuniongoza bila ya kujali usumbufu wangu kwa kuacha kazi zake na kuamua kunisaidia ili kukamilisha kazi hii. Nauthaminisana mchango wake huo na nakiri kwamba bila ya yeye kazi hii isingeweza kuwa katika kiwango hiki kinachoonekana.

Natoa shukrani zangu za dhati kwa mama yangu mzazi Asya Mussa Ameir, kaka yangu Omar Abdalla Ameir na dada yangu Amina Abdalla Ameir kwa kunipa ushirikiano bila kunivunja moyo pale ambapo nilipohitaji msaada na kuweza kunisaidiwa mali na kiakili katika tasnifu hiikwa kiwango kinachoonekana.

Aidha nawashukuru walimu wangu waliyonipa taalumaya kuweza kufikia taaluma ya Uzamili na kuwashukuru Profesa na Madaktari wote wa Taasisi ya Taaluma za Kiswahili ya Chuo Kikuu Huria cha Tanzania, kwa maarifana miongozo mbalimbali niliyoipata kupitia kozi tofauti za darasani kwa hakika miongozo na maarifa hayoyamechangia kwa kiasi kikubwa katika kufanikiwa kwa tasnifu hii.

Shukrani za mwisho ni kwa watoa taarifa wote katika maeneo yote yaliyofanyiwa utafitikwa kutoa muda wao na kutupatia taarifa zilizohitajika.

IKISIRI

Lengokuu la utafiti ni Uchambuzi linganishi wa Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini kama lahaja za Kiswahili. Malengo ya utafiti yalikuwa ni: Kuorodhesha na kulinganisha msamiati wa Kimakunduchi, Kitumbatuna Kiunguja mjini. Kufananisha Kiunguja mjini, Kitumbatu na Kimakunduchi. Kutofautisha Kiunguja mjini na Kitumbatu na Kimakunduchi na mwisho Kuonyesha uhusiano wa lahaja za Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini. Ili kufikia lengokuu lililokusudiwa mbinu mbalimbali za utafiti zilihusika, ambazo ni mahojiano na dodoso. Nadharia mbili zilizoongoza utafiti huu ni nadharia ya Makutano na mwachano ya Giles (1982). Sampuli iliyotumika ni watu 45, Tumbatu watukumi na tano, Makunduchi watukumi na tano na Mjini watu kumi na tano. Kwa upande wa matokeo ya utafiti, mtafiti aligundua kuwa msamiati wa Kiunguja mjini na Kimakunduchi unafanana zaidi kuliko Kitumbatu. Maneno 370 yanaonyesha kufanana kati ya Kimakunduchi na Kitumbatu, ambayo sawa na asilimia 74, na kutofautiana kwa maneno 130 sawa na asilimia 26. Hali hii inaonyesha kuwa Kimakunduchi kimekopa maneno mengi katika lahaja ya Kiunguja kwa lengo la kupata kuongeza msamiati wa lahaja yao kwa mawasiliano baina yao. Kitumbatu na Kimakunduchi zinafanana kwa maneno 296 sawa asilimia 59.2 na kutofautiana kwa maneno 204 sawa na asilimia 40.8. Kiunguja mjini na Kitumbatu lahajahizi zinafanana kwa maneno 286 sawa na asilimia 57.2 na kutofautiana kwa maneno 214 sawa na asilimia 42.8. Kufanana kwa Kiunguja mjini na Kimakunduchi imebainika kuwa lahajahizi zipo katika kisiwa cha Unguja na tofauti kati ya Kitumbatu na Kiunguja mjini ni ile ya kuwa Kitumbatu kinazungumzwa katika kisiwa cha Tumbatuhivyo tunaona kuwa Kiunguja na Kitumbatu kinatokana na Visiwa tofauti lakini zote zikiwa ni miongoni mwa lahaja za Kiswahili, hali hii imebainika baada yakufanyika uchambuzi wa kina wa lahaja hizi.

YALIYOMO

UTHIBITISHO	ii
HAKIMILIKI	iii
TAMKO	iv
TABARUKU	v
SHUKRANI	vi
IKISIRI	vii
ORODHA YA MAJEDWALI.....	xii
SURA YA KWANZA	1
UTANGULIZI WA JUMLA.....	1
1.1 Utangulizi	1
1.2 Usuli wa Tatizo la Utafiti	7
1.3 Kauli Kuhusu Tatizo la Utafiti.....	11
1.4 Malengo ya Utafiti	13
1.4.1 Lengo Kuu la Utafiti	13
1.5 Malengo Mahsusi ya Utafiti	13
1.5.1 Maswali ya Utafiti.....	14
1.6 Umuhimu wa Utafiti.....	14
1.7 Pengo la Utafiti	14
1.8 Mipaka ya Utafiti	15
1.9 Hitimisho	15
SURA YA PILI	16
MAPITIO YA KAZI TANGULIZI NA KIUNZI CHA NADHARIA	16
2.1 Utangulizi	16

2.2	Mapitio ya tafiti zinazohusu Lahaja	16
2.3	Tafiti Tangulizi Zinazohusu Ulinganishaji wa Lahaja	18
2.4	Kiunzi cha Nadharia	23
2.5	Muhtasari wa Sura	24
SURA YA TATU		25
USANIFU NA MBINU ZA UTAFITI		25
3.1	Utangulizi	25
3.2	Usanifu wa utafiti	25
3.3	Mkabala wa Utafiti	25
3.4	Sampuli ya Utafiti	26
3.5	Uteuzi wa Sampuli	26
3.6	Maadili ya Utafiti	28
3.7	Mbinu ya Utafiti	28
3.7.1	Mahojiano	29
3.8	Uchambuzi wa Data	29
3.10	Hitimisho	30
SURA YA NNE		31
UWASILISHAJI NA UCHAMBUZI WA DATA		31
4.1	Utangulizi	31
4.2	Msamiati wa Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja Mjini	31
4.2.1	Msamiati unaofanana wa Kiunguja Mjini na Kitumbatu	33
4.2.2	Msamiati Unaofanana wa Kiunguja Mjini na Kimakunduchi	34
4.2.3	Msamiati wa Kitumbatu na Kimakunduchi unaofanana	35

4.3	Msamiati Unaotofautiana Baina Kimakunduchi, Kiunguja Mjini na Kitumbatu	36
4.3.1	Msamiati Unaotofautiana wa Kiunguja Mjini na Kitumbatu	38
4.3.2	Msamiati Unaotofautiana wa Kiunguja Mjini na Kimakunduchi.....	39
4.3.3	Msamiati Unaotofautiana wa Kitumbatu na Kimakunduchi	40
4.4	Tofauti za Kimatamshi Baina ya Kiunguja Mjini na Kitumbatu	41
4.4.1	Ugeuzaji wa /l/ badala ya /d/.....	43
4.4.2	Uchopekaji wa ly kabla ya irabu /a/, /o/ na /u/.....	44
4.4.3	Udondoshaji wa irabu /e/ na /i/.....	44
4.4.4	Ugeuzaji wa sauti /ʃ/na /s/.....	45
4.4.5	Udondoshaji wa /n/ na /m/.....	46
4.4.6	Ugeuzaji wa sauti /g/ na /ʒ/.....	47
4.5	Tofauti za kimatamshi baina ya Kiunguja mjini na Kimakunduchi.....	49
4.5.1	Uchopekaji wa Sauti /l/ na /w/.....	50
4.5.2	Udondoshaji wa /n/ na /m /.....	51
4.5.3	Ugeuzaji /p/ ya Kiunguja kuwa /v/ katika Kimakunduchi.....	52
4.5.4	Uchopekaji wa sauti /w/.....	53
4.5.5	Ugeuzaji /ʃ/ kuwa /s/.....	54
4.6	Tofauti za Kimatamshi baina ya Kitumbatu na Kimakunduchi.....	56
4.6.1	Uchopekaji wa /ly/ katika Kitumbatu.....	57
4.6.2	Ugeuzaji /ʃ/ na /s/	58
4.7	Uhusiano wa Lahaja za Kiunguja Mjini, Kitumbatu na Kimakunduchi	60
4.8	Hitimisho	63

SURA YA TANO	64
MUHTASARI WA JUMLA, MAHITIMISHO NA MAPENDEKEZO.....	64
5.1 Utangulizi	64
5.2 Muhtasari wa Utafiti.....	64
5.3 Mapendekezo ya Utafiti.....	66
5.4 Hitimisho	66
MAREJELEO.....	67

ORODHA YA MAJEDWALI

Jedwali Na. 1.1: Msamiati wa Kimakunduchi, Kimtende, Kibwejuu na Kikizimkazi	9
Jedwali Na. 1.2: Msamiati wa Kimakunduchi na Kijambiani.....	9
Jedwali Na. 1.3: Msamiati wa Kiunguja Mjini, Kitumbatu na Kimakunduchi	10
Jedwali Na. 2.1: Msamiati wa Kimakunduchi na Kijambiani	18
Jedwali Na. 3.1: Idadi ya Watoa Taarifa wa Kuhojiwa.....	27
Jedwali Na. 4.1: Msamiati wa Kitumbatu, Kiunguja Mjini na Kimakunduchi	32
Jedwali Na. 4.2: Msamiati wa Lahaja za Kiunguja na Kitumbatu Unaofanana ...	33
Jedwali Na. 4.3: Maneno Yanayofanana ya Lahaja ya Kiunguja Mjini na Kimakunduchi	34
Jedwali Na. 4.4: Msamiati Unaofanana wa Lahaja ya Kitumbatu na Kimakunduchi	35
Jedwali Na. 4.5: Msamiati Unaotofautiana wa Kitumbatu, Kiunguja Mjini na Kimakunduchi	36
Jedwali Na. 4.6: Msamiati Unaotofautiana Baina ya Kitumbatu, Kiunguja M na Kimakunduchi	37
Jedwali Na. 4.7: Msamiati Unaotofautiana wa Kiunguja Mjini na Kitumbatu.....	38
Jedwali Na. 4.8: Msamiati wa Kiunguja mjini na Kimakunduchi Unaotofautiana	39
Jedwali Na. 4.9: Msamiati wa Kitumbatu na Kimakunduchi Uunaotofautiana....	40
Jedwali Na. 4.10: Tofauti za Kimatamshi Baina ya Kiunguja Mmjini na Kitumbatu	42

Jedwali Na. 4.11: Tofauti za Kimatamshi kwa Lahaja za Kiunguja na	
Kimakunduchi.....	49
Jedwali Na. 4.12: Tofauti za Kimatamshi katika Lahaja za Kitumbatu na	
Kimakunduchi.....	56

SURA YA KWANZA

UTANGULIZI WA JUMLA

1.1 Utangulizi

Kiswahili ni lugha ambayo kwa asili ni ya watu wa pwani ya Afrika Mashariki na visiwa vyake. Kiswahili kinazungumzwa pwani ya Afrika Mashariki kuanzia kusini mwa Somalia hadi kaskazini mwa Msumbiji. Kiswahili huzungumzwa mashariki ya Jamhuri ya Kidemokrasia ya Kongo.

Kutokana na ukubwa wa eneo ambapo lugha hii huzungumzwa, kumeibuka namna tofauti za uzungumzaji wa lugha hii ambao hujulikana kama lahaja. Tofauti hizi hujidhihirisha zaidi katika matamshi ya maneno ya lugha na pia katika msamiati ambao huzushwa katika maeneo tofauti ya upwa huu. Kabla ya kubainisha lahaja za Kiswahili na maeneo ambapo lahaja hizo huzungumzwa, hebu kwanza tufafanue maana ya lahaja kwa mujibu wa wanazuoni mbalimbali.

Lahaja imeelezwa na Massamba (2009) kuwa ni lugha mojawapo kati ya lugha ambazo kimsingi huhesabiwa kuwa lugha moja isipokuwa zinatofautiana katika maumbo madogo kama lafudhi au msamiati usiokuwa wa msingi. Mhilu (2010) anasema kuwa, lahaja nivilugha tofauti vilivyomo ndani ya lugha kuu moja ambapo watumiaji wa lugha hiyo hutofautiana kimatamshi.

Hii ina maana kuwa lahaja ni vilugha vilivyomo ndani ya lugha vyenyetofauti ndogo ndogo vilivyozushwa na wazungumzaji wa lugha moja. Msamiati wa vilugha hivi hutofautiana kimatamshi baina ya maneno ya lahaja hizo.

Mfano 1. Tofauti za kimsamiati baina ya Kiunguja na Kimvita

Kiunguja Kimvita

macho mato

miguu maguu

njoo ndoo.

Kwa mujibu wa Mhilu (2010) na Mgullu (1999) lahaja za lugha huweza kuwa ni za kijamii au za kijiografia. Mhilu (ameshatajwa) anasema kuwa lahaja za kijamii huzuka kutokana nakuwepo mabadiliko mbalimbaliya watu kutokana na tofauti kubwa za kiuchumi, kisiasa, kidini au kielimu ambazo huzua matabaka. Watu wa matabaka tofauti huunda lahaja yao. Hii ni kwa sababu kila tabaka hujihisi nakujitambulisha kwa namna ya pekee japokuwa matabaka hayo huishi katika eneo moja. Msingi wa jamii wa matabaka tofautikuachana na kila moja kuzua lahaja yake ni kupungua mawasiliano baina ya wanajamii na badala yake kila tabaka huwa na nafasi zaidi ya kuwa pamoja peke yao.

Lahajaya kijiografia huzushwa na makundi ya watu waliohama katika eneo moja la kijiografia na kwenda kuishi sehemu nyingine ambako hutengwa na milima, mabonde, mito au bahari. Kutokana na kila kundi kuishi peke yake kwa muda mrefu, vilugha tofauti huundwa na kila kundi ambavyo hutofautiana kidogo na lugha ya wazungumzaji waliowaacha katika eneo walipokuwa wanaishi awali pamoja.

Mgullu (ameshatajwa) anaafikiana na Mhilu (ameshatajwa) kwa kusema kuwa lahaja za kijiografia hutokana na lugha moja ambayo huzungumzwa na watu wanaoishi

katika eneo moja la kijiografia kuhamia katika maeneo tofauti na kuishi huko kwa muda mrefu na kusababisha kuwa na tofauti za matamshi ya maneno yale yale au kuzuka msamiati mahsusi kwa eneo husika. Lahaja za kijiografia ndizo tunazoziona katika lugha ya Kiswahili. Aidha anaendelea kusema kuwa lahaja za kijamii huzuka katika jamii kutokana na kuwepo matabaka mbalimbali ya watu yatokanayo na tofauti kubwa za kiuchumi bainaya matabaka hayo. Aghalabu watu wa tabaka mojahuwa na lahaja yao sio tukwa sababu ya mawasiliano miongoni mwao lakini pia huwa ni njia ya watu kujitambulisha na tabaka lao. Lahaja za kijamii zinaonekana wazi zaidi huko Ulaya ambako matabaka ya watu yako wazi kabisa. Masebo na Nyangwine (2004) nao wanasema kuwa lahaja huzuka kutokana na kutawanyika au kuhama kwa watu au watu kuingiliana na kuoana kwawatu wenye tamaduni tofauti.

Fasili zote hizi za lahaja zinaonyesha kuwa lahaja tofauti za lugha zina uhusiano kwa vile zote ni vilugha vinavyotokana na lugha moja. Lugha au lahaja zinazotokana na lugha tofauti haziwezi kuwa na uhusiano mkubwa kama lahaja za lugha moja. Stignand (1915) na Polome (1976) wanadai kuwa Kiswahili kina lahaja kumi na tano ambazo ni Kiunguja, Kimrima, Kingao, Kisiu, kihadimu, Kitumbatu, Kibanadir, Kipemba, Kimvita, Kivumba, Kiamu, Kishela, Kitukuu, Kingazija na Kingovi.

Whitely (1969:3) anaeleza kuwa lahaja za upwa wa Afrika Mashariki zimegawika katika makundi matatu yaani: lahaja za kaskazini ambakokuna lahaja ya Kiamu, Kishela, Kipate, Kisiu, Kitukuu na Chimiini. Lahaja za kati ambazo ni Kivumba cha Vanga na Kimtang'ata cha Kusini ya Kenya. Kuna lahaja tofauti za Pemba na lahaja mbili za Unguja (Kitumbatu na Kimakunduchi). Lahaja za Kusini ni zile za kusini mwa Tanzania kama vile Bagamoyo, Mafia na Unguja Mjini. Lahaja za Mombasa

zinazochukua tabia za kusini na tabia za kaskazini ni kama vile Chi-Chifundi, Kimvita, Chijomvu na Kingare. Whitely (1969) hataji Kiungujabadala yake ametumia neno Unguja Mjini, alisema kuwa Unguja Mjini ni miongonimwa lahaja za Kusini.

Nurse (1982) amebainisha lahaja 16 na kuzigawa katika makundi mawili. Lahaja za kaskazini ni lahaja za kutoka Somalia hadi Kusini mwaMombasa. Lahaja hizo ni Chimwiini, Kiamu, Kipate, Kisiu, Kivumba, Kimvita na Chichifundi. Lahaja za Kusini ni zile zinazoanzia Vumba ya kusini hadi Msumbiji nazo ni Kimtang'ata, Kimrima, Kipemba, Kihadimu(Kimakunduchi), Kiunguja, Kimafia (Kingome, Kimwamina na Kiekoti). Nurse (1982) hakutoa sababu yoyote yakutokutaja Kitumbatu.

Masebo na Nyangwine (2004) wametaja jumla ya lahaja 16 ambazo wamezigawa katika makundi manne kama ifuatavyo: Lahaja za Kaskazini ziko katika mwambao wa Somalia na Kenya na hujumuisha Kiamu, Kitukuu, Kingozi, Kisiu na Chibalazi/Chimiini. Lahaja za Kusini hupatikana Pemba, Unguja na Comoro na hujumuisha Kiunguja, Kihadimu, Kipemba, Kingazija na Kitumbatu. Lahaja za Katikati hujumuisha Kivumba, Kimtang'ata, Kimrima, Kimvitana Kimgao na Lahaja za Bara ni pamoja na lahaja za Kingwana (Zaire) na misemo ya wageni kama vile Wazungu na Wahindi.

Chiraghdin na Mnyampala (1977) na Heine (1970) wanataja lahaja ishirini ambazo baadhi ni zile zilizo rodheshwa na Polome (1976) na Stignand (1925). Aidha Chiraghdin na Mnyampala (wameshatajwa) waliacha lahaja za watanguliziwao kamavile Kibanadir, Kishela na Kingovi na kuongeza Chichifundi, Chibalanzi,

Kingare, Kipate, Kimtang'ata, Kingwana, Kijomvu na Chimiini. Heine (1970) amewacha lahaja ya Kijomvu na Kingare na kuongeza Kitanga na Kimwali.

Kipacha (2003) anataja lahaja ishirini na moja ambazo baadhi ni zile zilizoorodheshwa na watangulizi wake, na kuongeza Kimatondoni, Kichwaka, Kijambiani, Kimakunduchi (Kikae) na Kimwani. Kipacha aliacha lahajaza watangulizi wake kama vile Kihadimu, Kibanadir, Kingazija, Kingovi na Chibalanzi.

Wanazuoni waliotafiti lahaja za Kiswahili wanatofautiana kwa idadi ya lahaja za lugha hii. Wataalamu mbalimbali wanataja lahaja lakini hawafafanui jinsi vilahaja vya lahaja vinavyoibuka katika lahaja za Kiswahili. Baadhi yao wanataja vilahaja bila ya kutaja sababu za kuibuka kwa vilahaja hivyo.

Polome anaona kuwa, Kijomvu na Kingare ni vilahaja vya Kimvita. Lakini Chiraghdin anazihesabu kamalahaja zenye kukaribiana sana. Heinehazitaji kabisa; Polome na Chiraghdin wanakiri kuwa Chichifundi kina vilahaja viwili: Kiswahili na Kifunzi. Hata hivyo wanataja tu vilahaja bila ya kutajasababu ya kuibuka kwa vilahaja hivyo.

Wataalamu mbalimbali wameeleza mambo yanayosababisha kuzuka kwa lahaja mathalani Mhilu (ameshatajwa), na Kipacha (ameshatajwa). Kipacha (ameshatajwa) na Pamela (2004) wanaeleza mambo yanayosababisha kuzuka kwa lahaja kuwa ni sababu za kijiografia na sababu za kijamii. Tutaanza na sababu za kijiografia. Kwa mujibu wa Kipacha (ameshatajwa) wazungumzaji wa lugha huweza

kutawanyika katika maeneo tofauti pengine kwa matakwa yao binafsi au hata kutenganishwa na maumbile ya kijiografia, k.v. Mito, bahari kwa wanaoishi katika visiwa, au milimana katika mipaka ya kisiasa. Mabadiliko yatokeayo katika upande mmoja si lazima yajitokeze sehemu nyengine, hutokea kutokana na sababu za kieneo pakawepo tofauti za kimatamshi au kimuundo ambayo ina tofauti tofauti kidogo.

Uwezowa kiuchumi huweza kusababishwa na matabaka ya kijamii, ngazi yaelimu na kazi, umri, mazingira ya nyumbani na malezi. Kwakawaida watu wa kipato chachini au wenye elimu duni hutumia zaidi lugha isiyo rasmi wakati wale wenye elimu na kipato hutumia zaidi lugha rasmi katika mawasiliano. Mhilu (2010) ameeleza kuwa lugha ya Kiswahili inazungumzwa kwa namna inayotofautiana katika baadhi ya vipengelekwa kutoa mifano kama ifuatavyo:

Mfano 1:2 Tofauti ya msamiati wa Kenya na Tanzania

Kenya

Tanzania

Msamiati

Msamiati

1.matatu

daladala

2.runinga

televisheni

3.manzi

demu

Muundo

Muundo

1.Kibibi ameenda kwa kula

Kibibi ameenda kula

2.Kwa majina ninaitwa Njiku

kwa jina ninaitwa Njiku

Matamshi

Matamshi

Wazungumzaji huweka shada (mkazo)

wazungumzaji huweka shada katika

silabi ya

katika silabi ya tatu kutoka mwishoni pili kutoka mwishoni.

kwa maneno yanayojengwa na silabi

zaidi ya mbili.

Maumbo

Mlango

Maumbo

mwongo/muongo

Kutokana na mfano wa 1:2 hapo juu inaonyesha kuwa vipengelehivyo vinavyotofautisha lahaja ni Msamiati, *Muundo*, *Matamshina Maumbo*, ambapo mtafiti ameamua kufanya utafiti wake kwa kuchunguzavipengele vya msamiati na matamshi ya lahaja za Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini ili kutofautisha na kulinganisha lahaja hizo. Mhillu (ameshatajwa), mfano wa 1:2 hapojuu unaonyesha kuwa msamiati na maumbo ni vitu viwili tofauti kwa kuona kuwa msamiatihutumika neno zima kwa kutofautisha lahaja moja na nyengine na anaposema maumbo ni kutofautiana kwa mnyambuliko wa neno.

1.2 Usuli wa Tatizo la Utafiti

Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini ni lahaja za Kiswahili ambazo huzungumzwa katika maeneo tofauti ya kisiwa cha Unguja. Kiunguja mjini huzungumzwa Ungujamjini na viunga vyake kama vile Magomeni, Darajani, Nyerere na Kidongo Chekundu. Kitumbatu huzungumzwa katika kisiwacha Tumbatu na kaskazini mwa kisiwa cha Unguja kama vile Mkokotoni, Donge, Mkwajuni, Jongowe na Chaani. Kimakunduchi huzungumzwa katika maeneo mbalimbali yaliyomokatika wilaya ya Kusini Unguja kama vile Paje, Bwejuu, Pete, Muyuni, Makunduchi na Kibuteni. Wasomi waliotafitilahaja za Kiswahili za Ungujani pamoja na Juma (2011) aliyelinganisha Kimakunduchi, Kimtende, Kibwejuuna Kikizimkazi. Katika utafiti

huualigundua kuwa kuna uhusiano wa karibu sana kati ya Kimakunduchi, Kibwejuu na Kimtende. Asilimia 46 ya msamiati wa Kimakunduchi kwa ujumla (msamiati wote aliouchunguza katika utafiti wake) na asilimia 58 ya msamiati wa msingi wa Kimakunduchi uliochunguzwa unatumika katika Kimtende. Asilimia 43 ya msamiati wa Kimakunduchi kwa ujumla, na asilimia 53 ya msamiati wa msingi wa Kimakunduchi uliochunguzwa unatumika katika Kibwejuu. Aidha asilimia 10 tu ya msamiati wa Kimakunduchi kwa ujumla, na asilimia 14 tu ya msamiati wa msingi wa Kimakunduchi uliochunguzwa unatumika Kizimkazi.

Msamiati wa msingi wa lugha ni maneno ambayo mara nyingi huwa hayabadiliki katika lugha mathalani majina yamaumbile kama vile jua, mwezi, mlima, mwangaza, maji na upepo, na kadhalika. Kwa hivyo kuna uhusiano mkubwa baina ya Kimakunduchi, Kimtende na Kibwejuu. Uhusiano huo unajibainisha kwa kuwepo kwa asilimia kubwa ya msamiati uliofanana kati yao. Lakini Kizimkazi kinatofautiana sana na Kimakunduchi kwani kina athari zaidi ya Kiswahili sanifu kuliko Kimakunduchi.

Kuwepo kwa uhusiano wa karibu mno baina ya Kimtende, Kibwejuu na Kimakunduchi na kuachana na Kikizimkazi na Kimakunduchi kumemfaya kukiri kuwa Kimtende na Kibwejuu ni lahaja ndogo za Kimakunduchi lakini Kikizimkazi si lahaja ndogo ya Kimakunduchi. Hata hivyo hakuonesha Kikizimkazi nimiongoni mwa lahaja za Kiswahili au ni kilahaja cha lahaja gani.

Jedwali Na. 1.1: Msamiati wa Kimakunduchi, Kimtende, Kibwejuu na Kikizimkazi

Kisanifu	Kimakunduchi	Kimtende	Kibwejuu	Kikizimkazi
mlango	muango	mlango	mlango	mlango
penya	venya	penya	penya	penya
vunja	tazua	bomoa	bomoa	bomoa
pasua	boshoa	boshoa	boshoa	pasua
rafiki	afiki	rafiki	rafiki	rafiki
toga	chocha	chocha	toboa	toga
sema	chowea	chowea	choweaa	sema
mzazi	mvyazi	mvyazi	mvyazi	mvyazi
hara	chwaga	chwaga	chwaga	chwaga
jino	gino	jino	gino	jino

Chanzo: Juma (2011)

Juma (1996) alilinganisha Kimakunduchi na Kijambiani. Katika utafiti wake amegundua kuwa Kijambiani ni lahajaya Kimakunduchi. Hii ni kwa sababu kuna mfanano wa msamiati na maumbo yake kati ya Kimakunduchi na Kijambiani kama inavyoonyeshwa katika Jedwali la 1.2 hapa chini.

Jedwali Na. 1.2: Msamiati wa Kimakunduchi na Kijambiani

Kimakunduchi	Kijambiani	Kiswahili sanifu
kanamkaza	kanamkaza	anampenda
mnafana	mnafana	mnapendeza
wanakoswa	wanakoswa	wananuna
kananjika	kananjika	anateleka
wanakwangasa	wanakwangasa	wanafukuzwa
kaolegwa	kaolegwa	aliolewa
tuapa	tuapa	tuliapa

Chanzo: Juma (1996)

Jedwali Na. 1.3: Msamiati wa Kiunguja Mjini, Kitumbatu na Kimakunduchi

Kiunguja mjini	Kitumbatu	Kimakunduchi
pua	pulya	pua
kichwa	kichwa	kichwa
mdomo	m-omo	mlomo(muomo)
shikio	shikio	shikio
jicho	dicho	dicho
kilimi	kilimi	kimio
mguu	mgulyu	mguu
nywele	nywili	nywili
kiuno	nyonga	chuuno
nyayo	nyayo	ngayo
vidole	ndole	vidole
jino	gino	gino
shingo	singo	singo
kitovu	tungu	kitungu
kikomo	kipanda	kikomo
kidevu	kilevu	kilevu
jua	jua	jua
mgongo	myongo	myongo
kisugudi	kigunguli	kisugudi
kiganja	kiganja	kingaja
mwezi	mwezi	mwezi
nyota	nyota	nyota
upepo	ubaridi	upepo
moja	moja	moja
mbili	mbili	mbili
tatu	tatu	tatu
mbingu	mbingu	mbingu
ardhi	chi	chi
ku-la	ku-lya	ku-lya
amka	lyamka	lamku
sema	tongowa	choweya
penda	penda	kaza
zaa	vyaa	vyaa
mvua	vua	vua
amekufa	kafu	kafu
kwenda	kwenenda	kwenenda
kutandaza	ambaza	anjaza
tazama	chuza	lola
tafuta	kweza	vapa

Chanzo: Juma (1996)

Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini ni lahaja za Kiswahili kama ambavyo wanazuoni wa lahaja walivyoeleza. Tafiti kadha zilizofanywa kulinganisha baadhi ya lahaja za Kiswahili wamebaini kuwa kuna lahaja ambazo zinakaribiana sana ilihali nyingine zimeachana. Tafiti za Juma (2011), Massamba (2007) na Juma (1996) zimebaini haya. Lahaja za Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini ambazo huzungumzwa katika kisiwa cha Unguja hazijachunguzwa na kulinganishwa ili kujua uhusiano wake. Hata hivyo ulinganishaji wa matamshi na msamiati wa msingi wa lahaja hizi umeibua udadisi kwa mtafiti kama inavyoonekana katika Jendwali la 1.3.

Kwa mujibu wa data hii lahaja hizi zinatofautiana. Hata hivyo lahaja za Kimakunduchi na Kitumbatu zinaelekea kukaribiana zaidi kuliko Kiunguja, japokuwa nacho kinakaribiana na Kitumbatu. Mtafiti wa kazi hii ameamua kufanya uchunguzi zaidi ili kuthibitisha ukweli wa haya aliyoyabainisha, iwapo ni kweli kuna mfanano au muachano wa Kitumbatu, Kimakunduchi na Kiunguja mjini au la.

1.3 Kauli Kuhusu Tatizo la Utafiti

Wanazuoni waliolinganisha lahaja za Kiswahili Massamba (ameshatajwa) na Juma (ameshatajwa) walibaini kuwa baadhi ya lahaja zimekaribiana sana hata kuwa lahaja ya lahaja nyingine. Utafiti uliofanywa na Juma (ameshatajwa) ulijikita katika kuchunguza lahaja zinazotokana na lugha moja ambayo ni Kiswahili. Massamba (ameshatajwa) aliyechunguza lahaja za Pemba, Unguja na (Mvita) Mombasa alibaini kuwa huenda zinatokana na lugha tofauti. Hakuna utafiti uliofanywa kuchunguza na kulinganisha lahaja za kisiwa cha Unguja ili kubaini uhusiano wakeama kuwa zinatokana na lugha moja au lugha tofauti. Kwa hivyo mtafiti ameamua kufanya utafiti unaolenga kulinganisha Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini

kama lahaja za Kiswahili ambazo hazijachunguzwa na kuchambuliwa ili kubaini tofauti na mfanano wa lahaja hizi.

Kutokana na data yetu ya kulinganisha sehemu za mwili wa binadamu, matukio ya asili, kuhesabu na vitendo vya binaadamu. Ukweli wa jambo hili utapatikana iwapo utafiti wa kina wenye kuhusisha msamiati mkubwa wa nyanja mbalimbali za maisha ya binaadamu utafanywa katika lahaja hizi. Tahadhari iliyotolewa na Massamba (2007) kuwa lahaja za Kikae (Kimakunduchi), Chichifundi, Kipemba na Chimwiini huenda zinatokana na lugha tofauti inatutia hamasa ya kutafiti zaidi uhusiano wa lahaja za Kiswahili hususan za kisiwa cha Unguja.

Aidha idadi tofauti ya lahaja iliyoelezwa na wanazuoni waliochunguza lahaja za Kiswahili ni kielelezo kuwa kuna tatizo la kubainisha lahaja za Kiswahili. Inaelekea baadhi ya lahaja zina vilahaja ambavyo wanazuoni wengine wamevipuuza kwa kuviona kuwa ni sehemu ya lahaja fulani ilihali wengine wanafikiri kuwa vyenyewe vinastahili kuwa lahaja kamili. Hii ndio sababu wapo wanaisimu ambao hutaja lahaja kumi na tano na wengine ishirini na moja. Hata utambuzi wa ni ipi ni lahaja ni tatizo pia. Jambo hili limewafanya wanazuoni kutaja lahaja tofauti.

Kwa mfano Kipacha ameacha lahaja za Kihadimu, Kibanadir, Kingazija na Kingovi ambazo zimetajwa na Polome (1976), Stignand (1925) na Shihabuddin Chiraghdin na Mathias Mnyampala (1977). Kipacha hata hivyo aliongeza lahaja za Kimiini, Kipate, Kimatondoni, Kijomvu, Kichwaka, Kimtang'ata, Kijambiani, Kimakunduchi (Kikae), Kimwani, Kingwana na Chifundi ambazo watangulizi wake hawakuzitaja. Tafiti zilizofanywa na Mwanahija (ameshatajwa) na Juma (ameshatajwa) zimebaini

kuwa Kijambiani, Kimtende na Kibwejuu ni lahaja ndogo za Kimakunduchi. Kwa hali hii ni dhahiri kuwa utafiti utakaolinganisha msamiati na matamshi katika lahaja hizi utatoa mwanga kuhusu lahaja za Kiswahili na hata kuchochea tafiti zaidi zenye mwelekeo huu.

1.4 Malengo ya Utafiti

Katika kipengele hiki tunaeleza malengo ya utafiti ambayo yanaonyesha kile ambacho tumekusudia kukipata katika utafiti huu. Katika maelezo haya, kwanza tutaeleza lengo kuu la utafiti ambayo ni kauli ya jumla, na kisha tutafafanua lengo kuu kwa malengo mahsusi.

1.4.1 Lengo Kuu la Utafiti

Lengo kuu la utafiti huu ni kuchunguza msamiati wa Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini ili kujua iwapo hizi ni lahaja za lugha moja au ni lugha tofauti. Katika utafiti huu tunadadisi uhusiano wa lahaja hizi ili kujua kama zote ni lahaja za Kiswahili. Azma ya mtafiti ni kutaka kujua iwapo lahaja hizi zinatokana na lugha moja au lugha tofauti.

1.5 Malengo Mahsusi ya Utafiti

Utafiti huu una lengo kuu na malengo mahususi yafuatayo:

- (i) Kuorodhesha msamiati wa Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini.
- (ii) Kubainisha msamiati na matamshi ya lahaja hizi unaofanana
- (iii) Kuonyesha maneno yanayotofautiana katika lahaja hizi.
- (iv) Kueleza uhusiano wa lahaja za Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini.

1.5.1 Maswali ya Utafiti

Utafiti huu uliongozwa na maswali ya utafiti yafuatayo:

- (i) Ni upi msamiati wa Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini?
- (ii) Ni msamiati gani wa Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini unaofanana?
- (iii) Ni msamiati gani wa Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini unaotofautiana?
- (iv) Je Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini zinahusiano gani?

1.6 Umuhimu wa Utafiti

Massamba amefasili lahaja kuwa ni lugha mojawapo kati ya lugha ambazo kimsingi huhesabiwa kuwa lugha moja isipokuwa zinatofautiana katika mambomadogo kama lafudhi au msamiati usiokuwa wa msingi. Wanazuoni tofauti wameeleza kuwa Kiswahili kina lahaja kati ya 15-21 na kisiwa cha Unguja peke yake kikiwa na lahaja tatu: Kimakunduchi, Kiunguja mjini na Kitumbatu ambacho huzungumzwa pia katika kisiwa cha jirani cha Tumbatu.

Matokeo ya utafiti huu yatatoa mwanga kuhusu lahaja za Kiswahili na kuchochea haja ya kutafiti lahaja nyingine za Kiswahili ili kupata idadi halisi ya lahaja za lugha hii na uhusiano wa lahaja hizo. Aidha wanafunzi wa taaluma ya lahaja pamoja na wanazuoni wa uwanja huu watanufaika na matokeo haya.

1.7 Pengo la Utafiti

Utafiti huu ulichunguza lahaja za Kiunguja mjini, Kitumbatu na Kimakunduchi na kuzilinganisha ili kujua uhusiano wao. Utafiti uliofanywa na Massamba (2007) umetutia msukumo kufanya utafiti huu kwa lahaja hizi.

1.8 Mipaka ya Utafiti

Utafiti huu ulilinganisha msamiati wa Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini tu, ukiangazia jinsi unavyofanana na kutofautiana kimsamiati na kimatamshi.

1.9 Hitimisho

Sura hii imechambua usuli wa tatizo kwa kufafanua maana ya lahaja na kuonyesha wanazuoni tofauti waliotafiti lahaja za Kiswahili na kuzibaini. Katika kutalii kazi za wanazuoni tofauti imedhihirika kuwa wanazuoni hawa wana mitazamo tofauti kuhusu dhana ya lahaja. Hii ndio sababu wametofautina kuhusu idadi ya lahaja na hata utambuzi wao kuhusu kilugha ambacho ni lahaja na kisicho lahaja. Katika sura hii imeelezwa pia umuhimu wa utafiti kwa jumuiya ya wanataaluma, malengo ya utafiti ambayo mtafiti anadhamiria kuyafikia na maswali ya utafiti yatakayomwongoza kupata data aitakayo. Mwisho imeelezwa mipaka ya utafiti.

SURA YA PILI

MAPITIO YA KAZI TANGULIZI NA KIUNZI CHA NADHARIA

2.1 Utangulizi

Sura hii ilitalii tafiti mbalimbali zilizofanywa kuhusu lahaja na hasalahaja za Kiswahili hususanlahajazaKimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini. Pia sura hii imejadili kiunzi cha nadharia kilichotumika katika utafiti huu.

2.2 Mapitio ya tafiti zinazohusu Lahaja

John na Mduda (2011) wanaeleza kuwa lahaja ni vilugha ambavyo vina chimbuko moja, hivyo kwambavinafanana kwa kiasi kikubwa katika vipengele mbalimbali vya lugha, kwa mfano matamshi, msamiati, maana na miundo ya tungo. Wataalamu hawa wameweza kutusaidia katika kuangalia mfanano na tofauti za msamiati na matamshi katika lahaja za Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini.

Stignand (1915) ameeleza tofauti ya lahaja za Kimvita, Kimgao, Kiamu na Kiunguja mjini. Tofauti aliyoionyesha ni pamoja na tofauti za sauti, Kwa mfano sauti [ch] au fonimu /tʰ/ katika Kiunguja huwa sauti [t] au fonimu /t/ katika Kimvita kama ilivyo katika mfano wa 2.1 hapa chini.

Mfano 2.1: Tofauti ya matamshi kati ya Kiunguja na Kimvita

<i>Kiunguja</i>	<i>Kimvita</i>
/tʰ/	/t/
mchanga	mtanga
macho	mato

mchuzi	mtuzi
mchele	mtele

Mfano 2.1 unaonyesha sauti tofauti za lahaja za Kiunguja na Kimvita. Lakini hakutueleza tofauti yoyote kati ya lahaja ya Kiunguja na Kitumbatu. Ameeleza tu kuwa Kitumbatu ni lahaja inayopatikana kaskazini ya kisiwa cha Unguja na kuwa Kihadimu ni lahaja ya mashariki na kusini ya kisiwa cha Zanzibar na Kitumbatu ni lahaja hiyohiyo inayoitwa kwa jina jingine.

Hata hivyo, hakueleza chochote kuhusu mabadiliko ya Kisarufi yaliyomo katika lahaja ya Kitumbatu. Kutokana na maelezo ya Stignand (1915). Kihadimu na Kitumbatu ni lahaja moja lakini majina tofauti. Simuyu (2015) *aliyefanya* utafiti unaohusu *Mwingiliano tanzu katika Fasihi Simulizi ya Kiafrika* ameeleza kuwa, kuna lahaja nne kuu Kisiwani Zanzibar. Kiunguja (kinachosemwa Zanzibar Mjini), Kihadimu (kinachozungumzwa Kati, Kusini na Magharibi), Kitumbatu (kinachozungumzwa kisiwani Tumbatu na sehemu za Kaskazini na Kipemba (kinachozungumzwa Kisiwani Pemba). Kihadimu au Kimakunduchi ni lahaja inayozungumzwa sana kisiwani Zanzibar, hususan, katika eneo la Makunduchi.

Ingrams (1924) alizungumzia kuhusu Kitumbatu kwa kusema lahaja hii inazungumzwa katika kisiwa cha Tumbatu kilichopo kaskazini magharibi ya kisiwa cha Unguja na kuwa lahaja hii inafanana sana na Kihadimu ingawa kuna tofauti katika baadhi ya miundo yake. Lakini hakuieleza miundo hiyowala kuonyesha mfanano huo. Hapa Ingrams (1924) anasema kuwa Kitumbatu kinafanana sana na Kihadimu. Hii ina maana kuwa yeye anatambua uwepo wa lahaja zinazoitwa

Kitumbatu na Kihadimu ambazo zinafanana. Stignand (1915) anasema kuwa Kitumbatu ni Kihadimu na Simuyu (2015) anasema kuwa Kihadimu ni Kimakunduchi. Mtafiti anasema kuwa hoja ya Kitumbatu ni Kihadimu si hoja mashuhuri inajulikanwa na wataalamu bali ni kuwa Kitumbatu na Kihadimu/Kimakunduchi ni lahaja tofauti zinazokaribiana.

2.3 Tafiti Tanguzizi Zinazohusu Ulinganishaji wa Lahaja

Wasomi mbalimbali walilinganisha lahaja mbalimbali ili kujua iwapo zina uhusiano au la. Miongoni mwao ni Juma (2011) aliyelinganisha Kimakunduchi, Kimtende, Kibwejuu na Kikizimkazi. Katika utafiti huo amegundua kuwa Kimtende na Kibwejuu ni lahaja ndogo za Kimakunduchi kutokana na msamiati wake kufanana sana. Hivyo mtafiti ameamua kuangalia uhusiano wa lahaja za Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja ili kuona mfanano na tofauti zilizojitokeza katika utafiti wake.

Juma (1996) alilinganisha Kimakunduchi na Kijambiani. Katika utafiti wake amegundua kuwa Kijambiani ni lahaja ya Kimakunduchi, kwa sababu kuna mfanano mkubwa wa msamiati na maumbo yake kati ya Kimakunduchi na Kijambiani kama inavyoeneshwa katika jedwali la 2.1 chini.

Jedwali Na. 2.1: Msamiati wa Kimakunduchi na Kijambiani

<i>Kimakunduchi</i>	<i>Kijambiani</i>	<i>Kiswahili Sanifu</i>
kaolegwa	kaolegwa	aliolewa
tuapa	tuapa	tuliapa
mnafana	mnafana	mnapendeza

Chanzo: Juma (1996)

Khamis (1983) aliyefanya utafiti kuhusu tofauti baina ya Kiswahili cha Pemba vijijini na Pemba mjini, anaeleza kuwa kuna kutokufanana katika baadhi ya vipengele vya kiisimu. Kipemba cha mjini kimeathiriwa sana na lugha nyingine kama vile Kiarabu ukilinganisha na Kipemba cha vijijini ambacho kina asili ya Kibantu zaidi. Kwa hivyo amegundua kuwepo kwa tofauti za kifonolojia, kimofolojia na kimsamiati. Kipemba cha mjini kina vitamkwa /m/, /θ/ /z/ na /j/ wakati Kipemba cha vijijini kina vitamkwa /n/, /s/ na /z/ katika msamiati wao kama zilivyo lugha zingine za Kibantu.

Mfano 2.2 : Tofauti baina ya Kipemba cha mjini na Kipemba cha vijijini

Kipemba cha mjini Kipemba cha vijijini

mke	nke
thamani	samani
sikio	shikio
haribu	fuja
asubuhi	unju

Massamba (1977) alilinganisha lugha za Chi-jita, Chi-Ruuri na Ki-kwaya na kubaini kuwa lugha hizi zinalingana sana. Katika utafiti wake anasema:

Kila sauti iliyomo katika Chi-Ruuri, pia ipo katika Kijita na Kikwaaya ingawa baadhi ya sauti ni tofauti kidogo. Konsonanti zote za lugha hizi zinafanana kwa kiwango kikubwa lakini kuna tofauti ndogo kama inavyojionyesha katika data iliyopo hapo chini, iwapo Chi-Ruuri na Chi-jita wana konsonanti "C" basi Ki-kwaaya kina konsonanti "k" .pia kila penye 'r' ya Chi-Ruuri na Ki-kwaaya kuna 'l' ya Chijita. Kwa mfano:

Mfano 2.3 Mfanano wa lugha za Chi-ruri, Chi-jita na Ki-kwaya

<i>Kiswahili</i>	<i>Chi-Ruuri</i>	<i>Chi-jita</i>	<i>Ki-kwaya</i>
Ninanunua	enuguru	enigula	enigura
Tunanunua	eciguru	ecigula	ekigura

Hata hivyo, msamiati huo una konsonanti tofauti lakini msamiati wake huwa una maana moja. Kwa hivyo Chi-Ruuri, Chi-jita na Ki-kwaya si lugha tofauti bali ni lahaja za lugha moja. Kazi ya Massamba imetupa ari ya kutafiti lahaja za Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini ili kujua uhusiano wa lahaja hizi.

Bakari (2015), amemnuuu Martyn (2008) anasema kwamba mchipuko wa lahaja katika lugha ya Kiingereza ni mkubwa mno kwa kuwa mueneo wake duniani ni wakiwango cha juu sana. Hata hivyo Martyn (ameshatajwa) ana maoni kwamba wanaisimu wamegawa lahaja za lugha hii katika makundi matatu makubwa, ambayo ni Kiingereza chavisiwa vya Uingereza, Kiingereza cha Amerika ya kaskazini na Kiingereza cha Australia. Kiingereza cha Uingereza nacho kina lahaja nyingi sana, miongoni mwa lahaja hizo ni Kiingereza cha England, Kiingereza cha Waves, Kiingereza cha Ireland ya kaskazini, Kiingereza cha visiwa vya Man na kinachotumika kwenye maeneo ya michirizi ya visiwa na Kiingereza cha Jamhuri ya watu wa Ireland.

Pierre (2008) na Hung (2007) wamejaribu kufafanua jinsi lahaja za Kichina zinavyotofautiana na zinavyojigawa kwenye vijilahaja mbalimbali:

- (i) **Cantonese:** Hii ni lahaja ya Kichina yenye vijilahaja vinavyoongelewa katika miji ya Guangdong, Hong Kong, Macau, Guangxi na sehemu ya kusini mashariki ya Asia.
- (ii) **Gan:** lahaja hii inazungumza mji wa Jiangxi na baadhi ya sehemu za Fiji.
- (iii) **Hakka:** lahaja hii ya Kichina inaongelewa zaidi katika nchi za Taiwan, Singapore, Malaysia na baadhi ya sehemu za kusini ya nchi ya China.
- (iv) **Mandarin:** Hii ni lahaja mashuhuri inayoongelewa na Wachina. Hii ni lugha rasmi inayotumika katika nchi za Singapore na Jamhuri ya nchi ya China. Kwa maneno mengine, Mandarin ndicho Kichina sanifu kwa Jamhuri ya Watu wa China.
- (v) **Min:** Hii ni lahaja ya Kichina inayoongelewa huko Fiji, Malaysia na Philippines.
- (vi) **Wu:** hii ni lahaja Kichina inayoongelewa katika miji ya Jiangsu, Zhejiang na Shanghai. Lahaja hii zaidi inaongelewa kwenye maeneo ya milima na kwa hivyo maelewano baina ya waongeeji wa vilahaja vya Wu ni ya kiwango cha chini sana, kwa kuwa miji iliyoko milimani imejitenga sana na miji mingine iliyoko sehemu za tambarare. Vilahaja vya Wu vinatofautiana sana kimuundo.
- (vii) **Xiang:** Hii ni lahaja ya Kichina inayoongelewa katika miji ya Hunan na Sichuan.
- (viii) **Guangxi:** Hii ni lahaja ya Kichina yenye vijilahaja vya Xiang ya kale na Xiang mpya. Xiang mpya ni kilahaja cha Xiang chenye athari kubwa ya lahaja kuu ya Mandarin.

Hampshire (2007) anadai kwamba, kimatamshi, wazungumzaji wa Kihausa cha ukanda wa magharibi hadi leo wanaitamka sauti ya 'b' 'f' 'n' 'm' wakati zinapojitikeza kabla ya konsonanti nyingine. Kwa hivyo wazungumzaji wa Kihausa cha ukanda wa magharibi hutamka 'sabka'(shuka), 'zamna'(kaa chini), ukilinganisha na tofauti zilizojitokeza kwenye Kanu Hausa. Kisarufi lahaja ya Kihausa cha ukanda wa magharibi inatofautisha kati ya mke na mme katika nomino zote. Lakini badala ya kutumia 'ne' kuwakilisha mwanamme hutumia 'na' pia hutumia 'ta' kuwakilisha jinsia ya mwanamke. Mfano suna na (jina lake) 'na' (lake) inayoonesha ishara ya kiume. 'Giwa 'ta' (ndovu wake) 'ta' (wake) inaonyesha ishara ya kike.

Maganga (1995) alilinganisha na kutofautisha lahaja za visiwani, yaani Kiswahili Sanifu, Kimakunduchi, Kitumbatu na Kipemba. Katika utafiti wake amegundua kuwepo na mfanano au tofauti kati ya lahaja hizo na kusema kuwa; lahaja zote za Zanzibar zinaonyesha kuwa kitenzi kinapokuwa katika hali ya usababishi, utendea na utendeka mzizi wa kitenzi ukitanguliwa na irabu /a, i na u/, kitenzi chake hunyambuliwa kwa kuingiza irabu mbele /i/ na iwapo mzizi wa kitenzi cha lahaja hizi umetanguliwa na irabu /e au o/, kitenzi chake hunyambuliwa kwa kuingiza irabu kati /ɛ/. kwa mfano neno 'piga' huwa 'pigia' na 'cheza' huwa 'chezea'.

Pia anaonyesha kuwa tangamano la irabu hupatikanwa katika lahaja za Kimakunduchi na Kitumbatu katika mfumo wao, ni tofauti na Kiunguja mjini na Kipemba cha mjini; kuna kanuni mahususi zinazofuatwa katika mfuatano wa irabu za vitenzi vya wakati uliopita. Katika vitenzi vya namna hii irabu ya

mzizi huiathiri irabu inayofuata; irabu ya mwisho ya mzizi hufanana na irabu ya mwisho ya kitenzi cha wakati uliopita endelevu. Kwa mfano wa 2.4 katika lahaja Kimakunduchi:

Mfano 2.4 Tangamano la irabu baina ya Kiswahili sanifu na Kimakunduchi

Kiswahili sanifu	Kimakunduchi
-------------------------	---------------------

[zimeenea]	[zenee]
[zimeoza]	[zozo]
[umeuza]	[kuzu]
[mmeuza]	[muzu]

Mifano iliyopo hapo juu inathibitisha kuwa utamkaji wa Kimakunduchi na Kiunguja mjini unatofautiana.

2.4 Kiunzi cha Nadharia

Katika utafiti huu tumetumia nadharia ya Makutano na Mwachano ya Giles (1982) kama iliyoelezwa na Massamba (2007 :72). Nadharia hii hufasiliwa mara nyingi kulingana na muktadha unaokusudiwa kutumika. Kwa namna ilivyokusudiwa nadharia hii hufanya kazi pale inapotokea jamii moja kutengana na nyingine na kuendelea kutokea mabadiliko ya vipengele kadhaa vya kiisimu na hatimaye kutokea lugha tofauti; baadaye hufika wakati kila lugha ikazaa lahaja yake. Kwa upande mwingine lugha zilizokaribiana hufanana sana katika maumbo yake ya msamiati na kuwa lugha moja.

Massamba anatumia nadharia ya mwachano na makutano ya lugha za Kibantu katika kulinganisha na kutofautisha lahaja za Kikae (Kimakunduchi), Chichifundi,

Kipemba na Chimwiini, katika ulinganishaji wake huo anaeleza kuwa lahaja hizi inawezekana zilikuwa ni lugha tofauti za Kibantu lakini baada ya makutano na mahusiano ya muda mrefu lugha hizi zimetokea kuonekana kama ni lahaja za lugha moja.

Kwa vile utafiti huu ulijiegemeza katika kulingalisha Kimakunduchi ,Kitumbatu na Kiunguja mjini, nadharia hii ilitusaidia sana katika kuweza kuangalia uhusiano wake na kugunduwa kiini cha mfanano au tofauti za msamiati na matamshi katika lengo la pili na la tatu.

2.5 Muhtasari wa Sura

Sura hii kwa ujumla imechambua kazi tangulizi zinazohusu lahaja kwa kutoa fasili ya lahaja kwa wataalamu kama vile Mhillu na Mduda (wameshatajwa), kuonyesha kazi mbalimbali zinazohusu ulinganishi wa lahaja kwa watafiti kama Juma (ameshatajwa) aliyelinganisha Kimakunduchi na Kijambiani na kugundua kuwa Kijambiani ni lahaja ndogo ya Kimakunduchi. Pia Juma (ameshatajwa) aliyelinganisha Kimakunduchi, Kimtende, Kibwejuu na Kikizimkazi. Pia kuonyesha lahaja za lugha nyingine ikiwemo Kiingereza na vilahaja vilivyomo kwenye lahaja hizo. Mwisho kabisa mtafiti alibainisha yale yanayohusu kiunzi cha nadharia kilichotumika katika utafiti huu.

SURA YA TATU

USANIFU NA MBINU ZA UTAFITI

3.1 Utangulizi

Sura hii inaeleza vipengele kadha vinavyohusu jinsi utafiti huu ulivyofanyika, ilikufanikisha upatikanaji wa data za utafiti. Vipengele hivyo ni pamoja usanifu wa utafiti, mbinu za utafiti, mkabala wa utafiti, zana za utafiti na sampuli ya watafitiwa. Katika sura hiitumeeleza pia maana ya sampuli na usampulishaji. Aidha tumezingatia pia njia za ukusanyaji wa data, vifaa vitakavyotumika katika ukusanyaji wa data na mwisho sura hii itataja eneo ambalo utafiti huu utafanyika.

3.2 Usanifu wa utafiti

Usanifu wa utafiti ni mpango unaoonyesha jinsi utafiti utakavyofanywa katika kuchunguza tatizo la utafiti na kujibu maswali ya utafiti. Usanifu wa utafiti huonyesha jinsi ambavyo vipengele mbali mbali vya utafiti hujumuishwa pamoja. Kwa hivyo usanifu wa utafiti ni utaratibu wa kuchunguza tatizo kisayansi na kuchambua data kwa namna inavyounganisha data zinazopatikana na malengo ya utafiti.

3.3 Mkabala wa Utafiti

Utafiti huu ulizingatia mkabala wa maelezo ambao kwa mujibu wa Mazhar (2013) unafafanua hisia, mawazo na mahusiano yanayoeleza namna na pahala, watu na matukio yalivyofanyika. Mtafiti ameamua kutumia mkabala huu wa maelezo ili kupata data zilizo katika maelezo kupitia njia ya mahojiano kwa kutumia maswali maalumu yaliyoandaliwa na mtafiti. Data hizo zilizofupishwa kwa namna ambayo ni rahisi kuchambuliwa na kueleweka kwa kuzingatia malengo ya utafiti huu.

3.4 Sampuli ya Utafiti

Katika utafiti watoa taarifa ni watu, katika tafiti nyingine huwa ni vitu na viumbe hai vingine. Katika utafiti huu watoa taarifa walikuwa ni baadhi ya wakaazi wa Kisiwa cha Unguja ambao ni watumiaji wa asili wa lahaja hii, wakaazi hawa walipatikana katika eneo la Makunduchi katika mtaa wa Matazi na Kajengwa, Tumbatu katika mtaa wa Kichangani na Jongowe, Mjini katika mtaa wa Meya na Kidongo Chekundu. Watoa taarifa walikuwa ni watu wazima wenye umri usiopungua 50-70 ambao ni wanawake na wanaume. Utafiti huu haukuhusisha kundi la vijana kwa sababu wamepata athari ya Kiswahili sanifu na badala yake uliwahusu wazawa wa Kisiwa hichi ambao hawajaathiriwa na Kiswahili sanifu. makundi haya yaliweza kutoa taarifa sahihi za lahaja hizo, kwani wanaifahamu ipasavyo lahaja ya Kitumbatu, Kimakunduchi na Kiunguja mjini. Data zilizotolewa na watu hao ndizo zilizotumika kufanya uchambuzi wa kulinganisha lahaja za Kitumbatu, Kimakunduchi na Kiunguja mjini.

3.5 Uteuzi wa Sampuli

Kothari (2004), anafafanua sampuli kuwa ni kundi dogo lililochaguliwa kuwakilisha sifa za kundi zima ambalo humsaidia mtafiti kupata jawabu ya swali au tatizo hilo. Usampulishaji ni mchakato unaohusisha mbinu mbalimbali za uteuzi wa washiriki kutoka katika kundi kubwa ambalo hutumika katika kuwauliza kutokana na maswali ambayo yanatafutiwa jibu.

Utafiti huu ulitumia sampuli ya kusudio ambayo ni aina ya usampulishaji ambayo utafiti huchagua sampuli kulingana na malengo maalum. Utafiti huu ulihusisha watafitiwa 45, kila eneo la utafiti lilihusisha watu 15 wakiwemo wanawake na

wanaume. Utafiti ulichagua idadi ya watafitiwa 45 kwasababu ni idadi yenye uwakilishi wenye kukidhi katika kutoa taswira yenye kujitosheleza ya wahusika kwa ajili ya kueleza hali halisi ya malengo ya utafiti. Kwa ujumla watafitiwa wote walikuwa kwenye umri kati ya miaka 50-70. Watafitiwa wa utafiti huu walikuwa wenye elimu ya chini wanaojua kusoma na kuandika na wasiojua. Watafitiwa hawa walipatikana kwa kumfuata mzee mmoja anayeishi Kisiwani Makunduchi, mzee huyu alijulikana kuwa ni mkuu wa kijiji (sheha). Mzee huyu alimkusanyia mtafiti wazee wengine 14, waliohojiana na mtafiti na kumjazia maswali yake aliyoyatumia kukusanyia data. Hali kama hii ilitumika kwa data za Tumbatu na Mjini. Wazungumzaji walioteuliwa ni walewanaozungumza lahaja hizi kiundani bila ya kuchanganya na Kiswahili sanifu. Sampuli hiyo ilikuwa kama Jedwali la 3.1 linavyoonyesha hapa chini:

Jedwali Na. 3.1: Idadi ya Watoa Taarifa wa Kuhojiwa

<i>Watafitiwa</i>	<i>Eneo la Tumbatu</i>			<i>Eneo la Makunduchi</i>			<i>Eneo la Mjini</i>		
	W/ke	W/me	Jumla	w/ke	w/me	Jumla	w/ke	w/me	Jumla
Wazee 50-70	8	7	15	5	10	15	5	10	15

Chanzo: Juma (1996)

Jedwali la 3.1 linaonyesha watoa habari waliofanyiwa utafiti. Mtafiti ameamua kuchagua sampuli kusudio iliyosaidia kupata watoa taarifa ili kupata uasili wa maneno ya lahaja za Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini, na kupata data za ukweli na zenye kuaminika. Umuhimu wa sampuli unategemea tabia mbalimbali za mada inayoshughulikiwa. Ikiwa mada ina mawanda makubwa au ina tabia mbalimbali basi sampuli huwa kubwa. Lakini mada ikiwa imejikita

katika tabia moja sampuli inayochaguliwa inatakiwa iwe na ufanisi. Hivyo, mtafiti aliridhika kuwa sampuli ya watu 45 ilikuwa na ufanisi katika utafiti wake katika kufikia malengo ya utafiti.

Ufunguo

w/ke -wanawake

w/me - wanaume

3.6 Maadili ya Utafiti

Mukuthuria (2010) ameeleza maana ya maadili kuwa ni uwajibikaji na uelekevu kitabia kuhusiana na haki za wale wote tunaotungamana nao katika utafiti, uelekevu katika nia na malengo ya utafiti na jinsi ya kutumia matokeo kwa uadilifu ili yaweze kuwa na faida kwa ajili ya binaadamu. Miongoni mwa maadili hayo ambayo mtafiti atayatumia katika utafiti wake ni :

Mtafiti alizingatia viwango vya kitaaluma na sheria za nchi.

Mtafiti aliheshimu na kusitiri hali za ataowachunguza.

Mtafiti alistahiki kulipa fedha panapostahiki kwa mtoa taarifa kwa ajili ya kupata data.

Mtafiti alitakiwa kuwaarifu walengwa wake kile ambacho anachokitaka.

Mtafiti alihakikisha amepata ridhaa au kibali kwa maeneo anayoyachunguza.

3.7 Mbinu ya Utafiti

Kothari (1985) amesema mbinu za utafiti ni jumla ya mbinu zote zinazotumiwa katika kufanya utafiti. Akasema kuwa zipo mbinu za msingi na mbinu za upili. Utafiti huu ulitumia mbinu ya msingi tu katika ukusanyaji wa data ambazo

hupatikana kutoka katika vyanzo vya wahusika wenyewe kwa kutumia fomu maalum ya kitaalamu ili kupatikana usahihi wa jumla. Njia zitakazotumika kupata data za msingi katika utafiti huu ni mahojiano. Mbinu hizi zilitumiwa ili kumsaidia mtafiti kupata data inayoweza kukidhi mahitaji katika utafiti.

3.7.1 Mahojiano

Kwa mujibu wa Kothari (1990), mahojiano ya ana kwa ana ni mbinu ambayo mtafiti huwauliza maswali watafitiwa na wakati mwingine watafitiwa hupata fursa ya kumuuliza maswali mtafiti. Mtafiti alitumia mbinu hii kwa sababu kadhaa; kwanza, ni kwa ajili ya kupata uthabiti wa majibu ya watafitiwa. Pili, ni rahisi kwa mtafiti kudhibiti sampuli yake kwa wepesi na kwa usahihi zaidi. Hii inawezekana kwa sababu mtafiti anayo fursa na wahojiwa ana kwa ana na kuwauliza maswali kwa kupata majibu papo kwa papowakati mahojiana yao yanaendelea. Pia maswali ambayo yatakosa majibu huweza kutafutiwa ufumbuzi papo kwa papo. Tatu, ni rahisi kwa mtafiti kukusanya taarifa nyingi zaidi, kwasababu watafitiwa wataweza kuuliza maswali na mtafiti atakuwa na uhuru wa kuuliza maswali ya ziada, fursa ambayo haipatikani katika mbinu nyenginezo za kukusanyiadata, kama vile hojaji na nyenginezo. Mbinu ya mahojiano ilitumika kukusanya data zinazohusu maneno yanayolingana kimsamiati na kimatamshi lakini yana maana sawa. Data zilizopatikana kwenye minu hii zilifaa sana kufikia malengo ya mtafiti.

3.8 Uchambuzi wa Data

Kwa kutumia njia ambayo iliyoelezwa hapo awali kutoka kwa wazungumzaji wa Kitumbatu, Kiunguja mjini na Kimakunduchi, mtafiti aliweza kukusanya

maneno kutokakwa watafitiwa katika mazungumzo yaliyofanywa katika mahojiano maalum yaliyoandaliwa na mtafiti. Maneno hayo yalipatikana kwenye Kamusi ya Kiswahili sanifu (2012).

3.9 Eneo la Utafiti

Mtafiti alikusanya data Unguja mjini, Makunduchi na Tumbatu ambapo wazungumzaji wa lahaja hizi ndipo wanapoishi. Katika eneo la Unguja mjini alitembelea mtaa wa Meya, KidongoChekundu na Jang'ombe ambapo Kiunguja mjini huzungumzwa. Katika eneo la Makunduchi alitembelea mtaa wa Kajengwa na Matazi ambapo Kimakunduchi huzungumzwa. Katika eneo la Tumbatu alitembelea mtaa wa Jongowe Vuga na Kichangani ambapo Kitumbatu huzungumzwa.

3.10 Hitimisho

Sura hii imeeleza kuhusu Usanifu wa Utafiti, Mkabala wa Utafiti, Mbinu za utafiti ambazo ni pamoja na ufafanuzi wa sampuli wa watafitiwa, njia za ukusanyaji data, mkabala wa maadili ya utafiti, eneo la utafiti. Vipengele vyote vilielezwa kwa ufafanuzi wa kina ili kutuwezesha kupata data za kutosha zilizosaidia katika uchambuzi wetu katika sura zilizofuata.

SURA YA NNE

UWASILISHAJI NA UCHAMBUZI WA DATA

4.1 Utangulizi

Katika sura hii tulilinganisha msamiati wa Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini ili kuonyesha uhusiano wa lahaja hizi, tukibainisha ni kwa kiasi gani lahaja hizi zinafanana na kutofautiana. Katika kufanya hivi tunatarajia kuona lahaja zinazokaribiana zaidi na zile ambazo zimeachana. Katika uchambuzi huu tunaweza kubaini iwapo lahaja hizi kwa hakika zinatokana na lugha moja au zina asili tofauti ila zimeathiriana kutokana na mwingiliano baina ya wazungumzaji wake. Uwasilishaji na uchambuzi wa msamiati wa lahaja hizi ulifanywa kwa kuzingatia malengo ya utafiti, kwanza tutaanza na lengo mahsusi la kwanza: Kuorodhesha na msamiati wa Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini.

4.2 Msamiati wa Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja Mjini

Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini ni lahaja za Kiswahili kwa mujibu wa wanazuoni walioainisha lahaja za Kiswahili kama vile Kipacha (2003), Stignand (1915) na Polome (1976). Kama ilivyoielezwa katika lengo la utafiti, lahaja ni vilugha tofauti vya lugha moja. Isitoshe imeelezwa kuwa tofauti baina ya lahaja huwa ni za kifonolojia na kimsamiati. Kwa hivyo tutachunguza vipengele hivi tutakapokuwa tunalinganisha na kulinganua msamiati wa lahaja hizi.

Katika utafiti huu tulikusanya maneno 500 kwa lahaja zote ambayo ni maneno ya msingi ya lugha yanayojumuisha vikoa tofauti vya maneno kama vile; sehemu za mwili wa binadamu, vitenzi, familia, mimea, wanyama, ndege, wadudu, chakula, maradhi, matunda, samaki, zana, vyombo vya baharini, matukio ya asili, ardhi,

wakati, viwakilishi na vionyeshi. Maneno yaliyokusanywa yalitokana na orodha ya maneno kwenye Kamusi ya Kiswahili sanifu ambapo mtoahabari alitakiwa ataje neno la lahaja yake lililo kisawe cha neno la Kisanifu kama Jedwali 4.1 linavyoonyesha hapa chini. Orodha kamili ipo katika sherehe 1 mwishoni mwa kazi hii.

Jedwali Na. 4.1: Msamiati wa Kitumbatu, Kiunguja Mjini na Kimakunduchi

Na.	Kitumbatu	Kiunguja mjini	Kimakunduchi
1.	tungu	kitovu	kitungu
2.	mgulyu	mguu	mguu
3.	pulya	pua	pua
4.	kipaji/mwisho	kikomo	kikomo
5.	jua	jua	jua
6.	jibwe	jiwe	jibwe
7.	chi	ardhi	chi
8.	mbuzi	mbuzi	mbuzi
9.	jototo	lengelenge	tuvwituwvi
10.	kidonda	kidonda	kidonda
11.	kichalya	kichaa	wazimu
12.	kondoro/kondolyo	kondoo	kondoo
13.	ng'ombe	ng'ombe	ng'ombe
14.	nyoki	nyuki	nyuki
15.	nyota	nyota	nyota
16.	kwaga	potea	kwaga
17.	lyaga	aga	laga
18.	suta	sukuma	suta
19.	tapika	tapika	tapika
20.	kibua	kibua	kibua

Chanzo: uwandani 2016

Jedwali la 4.1 linaonyesha kuwa lahaja za Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini zinafanana na kutofautiana kwa msamiati na matamshi kwa mujibu wa maneno yaliochunguzwa. Ufafanuzi zaidi utaonyeshwa kupitia vipengele vya kimsamiati na

kimatamshi kwa kuchambua kila kimoja pamoja na kutoa mifano. Orodha kamili ya msamiati huu ipo katika sherehe ya 1 mwisho wa kazi hii. Baada ya kumaliza lengo la kwanza sasa tutapitia lengo la pili ambalo ni kubainisha msamiati wa lahaja unaofanana.

4.2.1 Msamiati unaofanana wa Kiunguja Mjini na Kitumbatu

Mtafiti alitumia nadharia ya Makutano ya Giles (1982) katika kufananisha msamiati na matamshi ya lahaja za Kiunguja mjini na Kitumbatu. Mtafiti amegundua kuwa Kitumbatu na Kiunguja mjini zinafanana kwa baadhi ya maneno. Jedwali la 4.2 linaonyesha mfanano huu hapa chini.

Jedwali Na. 4.2: Msamiati wa Lahaja za Kiunguja na Kitumbatu Unaofanana

Na.	Kiunguja mjini	Kitumbatu
1.	sikitika	sikitika
2.	pinga	pinga
3.	lima	lima
4.	kumbuka	kumbuka
5.	shona	shona
6.	vuja	vuja
7.	buruga	buruga
8.	nge	nge
9.	kupe	kupe
10.	jongoo	jongoo
11.	nyenga	nyenga
12.	kibua	kibua
13.	mkizi	mkizi
14.	chewa	chewa
15.	mwewe	mwewe
16.	bundi	bundi
17.	maji	maji
18.	mafuta	mafuta
19.	baba	baba
20.	dada	dada

Kwa mujibu wa utafiti wetu, maneno 288 ya lahaja za Kitumbatu na Kiunguja kati ya maneno 500 ambayo ni sawa na asilimia 57.6 ya msamiati wote uliokusanywa yanafanana. Orodha kamili ya msamiati huu ipo katika sherehe ya 2 mwishoni mwa kazi hii.

4.2.2 Msamiati unaofanana wa Kiunguja mjini na Kimakunduchi

Mtafiti alitumia nadharia ya Makutano ya Giles (1982) katika kuonyesha mfanano wa lahaja za Kiunguja mjini na Kimakunduchi. Mtafiti aligundua kuwepo kwa mfanano kwa baadhi ya maneno ya Kiunguja mjini na Kimakunduchi kama inavyoonekana katika Jedwali 4.3 hapa chini:

Jedwali Na. 4.3: Maneno Yanayofanana ya Lahaja ya Kiunguja Mjini na Kimakunduchi

Na.	Kiunguja mjini	Kimakunduchi
1.	kichwa	kichwa
2.	kiganja	kiganja
3.	shikio	shikio
4.	kikohozi	kikohozi
5.	kidonda	kidonda
6.	homa	homa
7.	konyeza	konyeza
8.	chana	chana
9.	vunjajungu	vunjajungu
10.	kunguni	kunguni

Chanzo: Uwandani 2016

Msamiati wa lahaja ya Kiunguja mjini na Kimakunduchi kwa kiasi kikubwa unaonyesha kufanana. Uchambuzi wa msamiati tuliokusanya unaofanana ni 370

ambayo ni sawa na asilimia 74 ya msamiati wote uliokusanywa katika maneno 500 yaliyochunguzwa. Orodha kamili ya msamiati huu ipo katika sherehe ya 3 mwishoni mwa kazi hii.

4.2.3 Msamiati wa Kitumbatu na Kimakunduchi Unaofanana

Utafiti huu ulitumia nadharia ya Makutano (ishatajwa) katika kuonyesha mfanano wa msamiati wa lahaja za Kitumbatu na Kimakunduchi. Mtafiti amegundua msamiati unaofanana kati ya Kitumbatu na Kimakunduchi kama inavyoonekana hapa chini:

Jedwali Na. 4.4: Msamiati Unaofanana wa Lahaja ya Kitumbatu na Kimakunduchi

Na.	Kitumbatu	Kimakunduchi
1.	zino	zino
2.	mno	mno
3.	kino	kino
4.	jua	jua
5.	jibwe	jibwe
6.	ngia	ngia
7.	zonga	zonga
8.	jembe	jembe
9.	shoka	shoka
10.	kasuku	kasuku

Chanzo: Uwandani 2016

Jedwali la 4.4 linaoyesha baadhi ya maneno yanayofanana kwa lahaja ya Kitumbatu na Kimakunduchi. Maneno 296 yanayofanana sawa na asilimia 59.2. Orodha kamili ya maneno hayo ipo katika sherehe 4 mwisho wa kazi hii. Mtafiti alibainisha msamiati inayofanana katika lahaja za Kiunguja mjini, Kitumbatu na Kimakunduchi na kugundua kuwa Kiunguja mjini kinaonekana kufanana zaidi

na Kimakunduchi kuliko Kitumbatu hii ni kutokana na muingiliano mkubwa wa wazungumzaji wa lahaja hizi. Baada ya kuangalia msamiati unaofanana sasa tutazame lengo la tatu: kuonyesha maneno yanayotofautiana baina ya Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini.

4.3 Msamiati Unaotofautiana Baina Kimakunduchi, Kiunguja Mjini na Kitumbatu

Mtafiti alitumia nadharia ya mwachano ya Giles (1982) katika kuchambua data zinazoonyesha kutofautiana kwa msamiati na matamshi katika lahaja za Kimakunduchi, Kiunguja mjini na Kitumbatu kama unavyoonekana hapa chini:

Jedwali Na. 4.5: Msamiati Unaotofautiana wa Kitumbatu, Kiunguja Mjini na Kimakunduchi

	Kitumbatu	Kiunguja mjini	Kimakunduchi
1.	lyaga	aga	laga
2.	lyamka	amka	lamku
3.	lyamkia	amkia	wamkia
4.	kawa	chelewa	chewa
5.	fungulya	fungua	fugua
6.	finga	funika	finika
7.	chafulya	chafua	chakiza
8.	pulya	epua	wepua
9.	lyokota	okota	wokota
10.	nulya	inua	winua
11.	fyonja	fyonza	fyoka
12.	puzia	puliza	vuliza
13.	kwezua	ezua	wezua
14.	ezeka	ezeka	wezeka
15.	valya	vaa	vwaa
16.	vyalya	zaa	vyaa
17.	tongolya	sema	chowea
18.	taka	penda	kaza/chaka
19.	kweza	tafuta	wapa
20.	chukulya	beba	weleka

Orodha kamili ya msamiati huu ipo katika sherehe ya 5 mwisho wa kazi hii. Kwa mujibu wa data yetu imebainika kuwepo tofauti katika vipengele vya kimsamiati na kimatamshi ambavyo ndivyo vinavyotofautisha lahaja za Kitumbatu, Kiunguja mjini na Kimakunduchi. Tofauti hizo hujitokeza katika msamiati na matamshi ya maneno ya lahaja hizi kama inavyoonekana hapo chini baadaye.

(a) Kipengele cha kimsamiati

Kwa mujibu wa utafiti huu msamiati ulitumiwa kamakigezo cha kuzifananisha na kuzitofautisha lahaja zinazochunguzwa. Utafiti huu umeonyesha kuwa baadhi ya maneno ya lahaja hizi yanafanana na mengine kutofautiana.

Jedwali Na. 4.6: Msamiati Unaotofautiana Baina ya Kitumbatu, Kiunguja M na Kimakunduchi

Na.	Kitumbatu	Kiunguja mjini	Kimakunduchi
1.	tongolya	sema	chowea
2.	taka	penda	kaza/chaka
3.	kweza	tafuta	wapa
4.	chukulya	beba	weleka
5.	kuta	penga	miza
6.	kaanang'ombe	yangeyange	kongong'ombe
7.	dundumoto	majimoto	chaki
8.	malele	kinyonga	kimbaumbau
9.	jototo	lengelenge	tuvwituwvi
10.	nyewana	nyembamba	mwangu
11.	kange	kifuu	kipangaa
12.	mveme	baridi	mande

Chanzo: Uwandani 2016

Jedwali la 4.6 linaonyesha tofauti za kimsamiati za lahaja ya Kitumbatu, Kiunguja mjini na Kimakunduchi. Mtafiti aligundua maneno 12 yanayotofautiana kati ya maneno 500 sawa na asilimia 2.4 ya msamiati wote uliofanyiwa uchunguzi.

4.3.1 Msamiati Unaotofautiana wa Kiunguja Mjini na Kitumbatu

Utafiti huu umebaini tofauti za msamiati wa Kiunguja mjini na Kitumbatu kama inavyoonekana katika Jedwali la 4.7.

Jedwali Na. 4.7: Msamiati Unaotofautiana wa Kiunguja Mjini na Kitumbatu

	Kitumbatu	Kiunguja mjini
1.	kawa	chelewa
2.	lyasa	gomba
3.	tojesa	rembea
4.	lyungua	waka
5.	sumka	kimbua
6.	tongolya	sema
7.	kwekweteka	cheka
8.	buta	piga
9.	kokeza	nyonyesha
10.	taka	penda
11.	twaliza	pita
12.	kwangasa	fukuza
13.	suta	sukuma
14.	cheleza	shusha
15.	pepe	mende
16.	mbaba	chawa
17.	sheba	chaza
18.	nyambo	pweza
19.	tumba	ngisi
20.	ubwabwa	wali

Kwa mujibu wa data yetu maneno 92 sawa na asilimia 18.4 ya msamiati wote ya lahaja za Kiunguja mjini na Kitumbatu uliochunguzwa unatofautiana. Orodha kamili ya maneno ipo katika sherehe 6 mwishoni mwa kazi hii.

4.3.2 Msamiati Unaotofautiana wa Kiunguja Mjini na Kimakunduchi

Lahaja za Kiunguja mjini na Kimakunduchi msamiati wake unatofautiana kama inavyoonekana katika jedwali hapo chini:

**Jedwali Na. 4.8: Msamiati wa Kiunguja mjini na Kimakunduchi
Unaotofautiana**

Na.	<i>Kiunguja mjini</i>	<i>Kimakunduchi</i>
1.	kimbia	sumka
2.	kaa	bweteka
3.	sema	chowea
4.	tandua	wisha
5.	chukia	koswa
6.	tafuta	wapa
7.	ondoka	uka
8.	fukuza	wangasa
9.	yangeyange	kongong'ombe
10.	kipepeo	kitunguja
11.	sisimizi	chungwi
12.	majimoto	chaki
13.	muwa	gendeli
14.	chewa	chekene
15.	pono	bombwa
16.	change	chole
17.	nyenga	katwe
18.	nyembamba	wangu
19.	mvi	kongwe
20.	mafua	umia

Jedwali hili linaonyesha tofauti za msamiati wa Kimakunduchi na Kiunguja mjini ni maneno 65 yanayotofautiana kati ya maneno 500 ambayo ni sawa na asilimia 13 ya msamiati wote uliochunguzwa. Maneno hayo yanatofautiana msamiati tu lakini yana maana sawa. Maneno ya Kimakunduchi yanaachana kwa asilimia ndogo na ya Kiunguja mjini kama ilivyoonyeshwa katika jedwali la 4.8 kuwa Kimakunduchi na Kiunguja mjini msamiati wake unafanana kwa asilimia kubwa kuliko Kitumbatu. Orodha kamili ya maneno ipo katika sherehe ya 7 mwishoni mwa kazi hii.

4.3.3 Msamiati Unaotofautiana wa Kitumbatu na Kimakunduchi

Lahaja za Kitumbatu na Kimakunduchi zinaonekana kutofautiana kimsamiati kama inavyoonekana katika Jedwali la 4.9.

Jedwali Na. 4.9: Msamiati wa Kitumbatu na Kimakunduchi Uunaotofautiana

Na.	<i>Kitumbatu</i>	<i>Kimakunduchi</i>
1.	kawa	chewa
2.	finga	finika
3.	lyasa	gomba
4.	tongolya	chowea
5.	taka	kaza
6.	kona	lola
7.	kwekweteka	cheka
8.	chuza	tizama
9.	chukulya	weleka
10.	haribu	nanga
11.	cheleza	shusha
12.	kuta	miza
13.	pepe	mende
14.	gimbire	mjusi
15.	sisimizi	chungwi
16.	kovu	dambamwiko
17.	malele	kimbaumbau
18.	kitango	boga
19.	sheba	chaza
20.	nyambo	pweza

Jedwali la 4.9 linaonyesha msamiati unatofautiana ambao ni maneno 96 kati ya maneno 500 sawa na asilimia 19.2 ya msamiati wote uliochunguzwa. Mtafiti amegundua kuwa lahaja mbili hizi (Kitumbatu na Kimakunduchi) zinatofautiana kwa kiwango kidogo licha ya kuwa lahaja hizi ziko mbali kijiografia. Orodha kamili ipo katika sherehe ya 8 mwisho wa kazi hii.

Kwa ujumla tumeona kuwa kigezo cha kimsamiati kilionyesha jinsi msamiati wa Kiunguja mjini, Kitumbatu na Kimakunduchi unavyotofautiana. Kwa mujibu wa data hii Kiunguja mjini kinatofautiana na Kimakunduchi kwa 13%, Kiunguja na Kitumbatu kwa 18.4% na Kitumbatu na Kimakunduchi kwa 19.2%. Hii ina maana kuwa Kimakunduchi kinatofautiana zaidi na Kitumbatu (19.2%) kuliko Kiunguja kinavyotofautiana na Kitumbatu (18.4%). Hata hivyo Kiunguja kinaonekana kutofautiana kidogo sana na Kimakunduchi (13%). Baada ya kuonyesha jinsi kipengele cha msamiati kinavyotofautisha lahaja hizi, hebu sasa tutazamekipengele cha matamshi.

(b) Kipengele cha kimatamshi

Kwa mujibu wa utafiti huu tumegundua utofauti wa kimatamshi katika lahaja za Kitumbatu, Kiunguja mjini na Kimakunduchi katika utamkaji. Mtafiti ametumia nadharia ya muachano ya Giles (1982) katika kuchambua tofauti za kimatamshi kama vile:

4.4 Tofauti za Kimatamshi Baina ya Kiunguja Mjini na Kitumbatu

Kitumbatu na Kiunguja mjini ni lahaja zinazotofautiana kimatamshi kwa maneno 120 kati ya 500, Jedwali la 4.10 linaonyesha mifano michache ifuatayo:

Jedwali Na. 4.10:Tofauti za Kimatamshi Baina ya Kiunguja Mmjini na Kitumbatu

Na.	<i>Kitumbatu</i>	<i>Kiunguja mjini</i>
1.	lyaga	aga
2.	kwelya	kwea
3.	bomolya	bomoa
4.	pulya	epua
5.	lyamkia	amkia
6.	gelyuza	geuza
7.	lyokota	okota
8.	ulya	ua
9.	nulya	inua
10.	pulya	epua
11.	tikisa	tikisha
12.	osa	osha
13.	twisa	twisha
14.	gino	jino
15.	gani	jani
16.	sizia	sinzia
17.	pazi	panzi
18.	kilevu	kidevu
19.	mlyomo	mdomo
20.	mosi	moshi

Chanzo: Uwandani 2016

Jadwali hili la 4.10 linaonyesha mifano michache ya maneno yanayotofautiana kimatamshi katika Kiunguja mjini na Kitumbatu . Orodha kamili ya maneno haya ipo katika sherehe ya 9 mwishoni mwa kazi hii.Tofauti za matamshibaina ya Kitumbatu na Kiunguja mjini zimedhihirika katika maeneoyafuatayo:

4.4.1 Ugeuzaji wa /l/ badala ya /d/

Katika baadhi ya maneno ya Kitumbatu, sauti /l/ huchukua nafasi ya sauti /d/ katika Kiunguja mjini, kama mfano 4. 1 hapa chini unavyoonyesha:

Mfano 4.1 Ugeuzaji wa /l/ badala ya /d/

Kiunguja mjini	Kitumbatu
-----------------------	------------------

kidevu	kilevu
--------	--------

mdomo	mlyomo
-------	--------

Katika mfano huu tunaona kuwa /d/ ni kipasuo ghuna cha ufizi hubadilika kuwa /l/ ambayo ni kitambaza cha ufizi katika lahaja ya Kitumbatu. Tofauti za matamshi haya hayajidhihirishi katika mazingira maalum ya utokeaji wa sauti hizi.

Hata hivyo, sio maneno yote ya Kitumbatu yenye /d/ yanabadilika kuwa /l/ na badala yake hutamkwa hivyo hivyo /d/ kama wanavyotamka wazungumzaji wa Kiunguja mjini kama inavyoonekana katika mfano wa 4.2 hapa chini:-

Kiunguja mjini	Kitumbatu
-----------------------	------------------

didimia	didimia
---------	---------

udongo	udongo
--------	--------

kidole	kidole
--------	--------

dafu	dafu
------	------

danganya	danganya
----------	----------

Mifano hiyo inathibitisha kuwa sauti /d/ katika Kitumbatu utamkaji wake hufanana na Kiunguja mjini kwa baadhi ya maneno.

4.4.2 Uchopekaji wa *ly* kabla ya irabu /a/, /o/ na /u/

Mtafiti amebaini tofauti katika utamkaji wa lahaja ya Kitumbatu katika irabu /a/, /o/ na /u/ kuwa /*ly*/ wakati inapokuwa mwanzo, kati na mwisho wa neno. Hali hii haijitokezi katika lahaja ya Kiunguja mjini na badala yake hutamkwa kama kawaida, kama inavyoonekana katika mfano 4.3 hapa chini:

Kitumbatu	Kiunguja mjini
------------------	-----------------------

Lyaga	aga
lyamkia	amkia
lyamka	amka
lyokota	okota
lyubavu	ubavu
kalyanga	kaanga
mlyume	mume
kwelya	kwea
bomolya	bomoa
fungulya.	fungua

Mifano hiyo hapo juu, inaweka wazi kuwa katika Kitumbatu huchopeka kiyeyusho /y/ na kuwa /*ly*/ kwenye maneno yenye kuanza na irabu au yenye kumalizia na irabu zinazofuatana. lakini wazungumzaji wa Kiunguja mjini hutamka kama inavyotamkwa katika Kiswahili sanifu. Mifano mingine zaidi itaonekana katika sherehe ya 9 mwishoni mwa kazi hii.

4.4.3 Udondoshaji wa irabu /e/ na /i/.

Kitumbatu kinadondosha /e/ na /i/ kwa baadhi ya maneno wakati zinapokuwa mwanzo wa neno kama inavyoonekanwa kwenye mfano wa 4.4 :

Kitumbatu	Kiunguja mjini
------------------	-----------------------

nulya	inua
nama	inama
ngia	ingia
pulya	epua

Mifano hiyo imebainisha kuwa Kitumbatu hudondosha irabu (*i na e*) inapokua mwanzo wa neno kwa baadhi tu ya maneno. Hakuna mazingira yoyote yanayojitokeza na yanayolazimisha utamkaji wa sauti hizo bali ni wao wazungungumzaji wa lahaja hiyo hujikuta tu wanazungumza hivyo kwa baadhi ya maneno. Huo ni utambulisho tu wa lahaja husika. Kiunguja mjini hakidondoshi irabu hizo katika mazingira hayo.

4.4.4 Ugeuzaji wa sauti /j/na /s/

Mtafiti amebaini kuwepo kwa tofauti katika utamkaji wa sauti /j/ baina ya Kitumbatu na Kiunguja mjini kwa baadhi ya maneno. Mtafiti amebainisha mifano kama ifuatavyo:

Kiunguja	Kitumbatu
-----------------	------------------

osha	osa
tikisha	tikisa
moshi	mosi
mpishi	mnjisi

Mifano hiyo inabainisha kuwa katika Kitumbatu, sauti /f/ ambayo ni kikwamizi kiso ghuna cha kaaka gumu, hutamkwa kama sauti /s/ ambayo ni kikwamizi

kiso ghuna cha ufizi katika Kitumbatu. Kutofautiana kwa sauti /f/ kuwa /s/ kwa Kitumbatu sio maneno yote yanayobadilika, Konsonanti /f/ ikijitokeza mwishoni mwa neno inabadilika kuwa /s/ katika lahaja ya Kitumbatu, isipokuwa kwa baadhi ya maneno tu. Lakini ikijitokeza katika mazingira yasiyokuwa hayo inakuwa hakuna tofauti kati ya utamkaji wa Kiunguja mjini na Kitumbatu. Mfano wa 4.5 unaonyesha maneno haya ni:-

Kiunguja	Kitumbatu
-----------------	------------------

shika	shika
shelisheli	shelisheli
shokishoki	shokishoki
shikio	shikio
shurua	shurua
shoka	shoka
shazia	shazia
shindano	shindano
mshenga	mshenga

Mifano hiyo inathibitisha kuwa baadhi ya maneno ya Kitumbatu konsonanti /f/ inafanana na Kiunguja mjini.

4.4.5 Udondoshaji wa /n/ na /m/.

Mtafiti amebaini kuwepo na udondoshaji wa /n/ wakati inapotanguliwa na /z/ pia hudondosha /m/ wakati inapotanguliwa na /v/ kwa mujibu wa maneno yaliochunguzwa. Mfano wa 4.6 hapa chini inadhihirisha hayo.

Kitumbatu	Kiunguja mjini
------------------	-----------------------

sizia	sinzia
zi	nzi
pazi	panzi
javi	jamvi
vulya	mvua

Katika mifano hii tunaona kuwa katika neno lenye /**n**/ ambayo ni nazali hudondoshwa wakati inapotanguliwa na kikwamizi /**z**/ . Pia utamkaji wa Kitumbatu hutofautiana na Kiunguja mjini, wazungumzaji wa Kitumbatu hudondosha /**m**/ inapotanguliwa na kikwamizi /**v**/ kwa upande wa Kiunguja mjini hutamka kama inavyotamkwa katika Kiswahili sanifu.

4.4.6 Ugeuzaji wa sauti /g/ na /J/

Imebainika wazungumzaji wa Kitumbatu hutamka /**g**/ badala ya /**J**/ kwa baadhi ya maneno ambayo yamefanyiwa uchunguzi. Katika utafiti huu imebainika mifano michache kama inavyoonekana katika mfano wa 4.7 ifuatayo:

Kitumbatu	Kiunguja mjini
------------------	-----------------------

gani	jani
gino	jino

Kwa mujibu wa mifano hii inaonekana wazi kuwa Kitumbatu hutamka /**g**/ ambayo ni kipasuo kiso ghuna, kwa upande wa Kiunguja mjini hutamka /**J**/ ambayo ni kizuio-kwamizi.

Hata hivyo, sauti /ʒ/ kwa baadhi ya maneno ya Kitumbatu haibadiliki kuwa /g/ badala yake hutamkwa kama inavyotamkwa na wazungumzaji wa Kiunguja mjini . maneno hayo ni:

jembe

jongoo

jimbi

jivu

jibwe

Mifano iliopo hapo juu inaweka wazi kuwa sauti /g/ hubadilika kuwa /ʒ/ kwa baadhi ya maneno katika lahaja ya Kitumbatu, wakati mwingine sauti /ʒ/ hutamkwa /ʒ/. Hii inaonyesha kuwa hakuna mazingira yoyote yanayojitokeza wakati wa utamkaji wa sauti /g/ na /ʒ/ na kupelekea kubadilika bali ni asili ya lahaja yao.

Mtafiti amegundua kuwa Kitumbatu na Kiunguja mjini kinatofautiana katika utamkaji wake kwa baadhi ya maneno na kusababisha Kitumbatu kuwa na sauti ya pekee ambayo haimo kwenye Kiunguja mjini nayo ni /ly/, sauti hii hupatikana kwa maneno ambayo yana /a, o na u/ yanapoanza mwanzo, kati au mwisho wa neno, wazungumzaji wa Kitumbatu hudondosha ‘m’ inapofuatana na ‘v’, vilevile hudondosha ‘n’ inapofutana na ‘z’ wakati wa utamkaji.

Pia hudondosha /e na i/ inapoanza mwanzo wa neno kama inavyoonekanwa katika mfano wa 4.4.

4.5 Tofauti za Kimatamshi baina ya Kiunguja Mjini na Kimakunduchi

Lahaja za Kiunguja mjini na Kimakunduchi hutofautiana kimatamshi kwa mujibu wa utafiti ulivyofanywa. Maneno yanayotofautina kimatamshi ni 65 sawa na asilimia 13 ambayo yamefanyiwa uchunguzi. Jedwali la 4.11 linaonyesha jinsi ya utamkaji wa wazungumzaji wa Kiunguja mjini na Kimakunduchi kama inavyoonekana hapa chini:

Jedwali Na. 4.11: Tofauti za Kimatamshi kwa Lahaja za Kiunguja na Kimakunduchi

	<i>Kiunguja mjini</i>	<i>Kimakunduchi</i>
1.	aga	laga
2.	amka	lamka
3.	anika	wanika
4.	inua	winua
5.	ingia	ngia
6.	inama	nama
7.	foka	fwaka
8.	vaa	vwaa
9.	sinzia	sizia
10.	nzi	zi
11.	pita	vita
12.	pika	vika
13.	mpishi	mvisi
14.	moshi	mosi
15.	mdomo	muomo
16.	kidevu	kilevu
17.	mvua	vua
18.	jamvi	javi
19.	shingo	singo
20.	penya	venya

Orodha kamili ipo katika sherehe ya 11 mwishoni mwa kazi hii.

Jedwali lililopo juu linaonyesha kuwa katika Kiunguja mjini na Kimakunduchi kumejitokeza tofauti za utamkaji kama vile:

4.5.1 Uchopekaji wa Sauti /l/ na /w/

Mtafiti amebaini kuwa Kimakunduchi huchopekwa /l/ kwa baadhi ya maneno ambayo yanaanzia na irabu /a/ ambayo hujitokeza mwanzo wa neno katika Kiunguja mjini. Mfano wa 4.8 unathibitisha maneno hayo ni:

Kiunguja mjini Kimakunduchi

aga	laga
amka	lamka

Katika mifano hiyo tunaona kuwa sauti /l/ ambayo ni kitambaza cha mdomo ambacho huchopekwa na wazungumzaji wa Kimakunduchi kwa baadhi ya maneno tu. Pia katika Kimakunduchi huchopeka /w/ kwenye maneno ambayo huanzia na /a/, /e/, /i/ na /o/ ikiwa zitakaa mwanzo wa neno. Kama mfano wa 4.9 unavyoonekanwa:

Kiunguja mjini Kimakunduchi

anika	wanika
amkia	wamkia
ezua	wezua
ezeka	wezeka
epua	wepua
inua	winua
inga	winga
okota	wokota

Katika mifano hiyo tunaona kuwa sauti /w/ ambayo ni kiyeyusho cha mdomo ambacho huchopekwa na wazungumzaji wa Kimakunduchi kwa baadhi ya maneno tu lakini kwa upande wa wazungumzaji wa Kiunguja mjini hutamka neno hilo bila ya kuchopeka kiyeyusho kama inavyoonekana katika mfano wa 4.9 iliyopo hapo juu.

Hata hivyo, sio maneno yote yaliyoanzia na /e, i na o/ katika Kiunguja mjini yanachopekwa /w/ katika Kimakunduchi. Maneno yasiyochopekwa /w/ ni: Ongeza, osa, oa, **ivwa**, embe na ini.

4.5.2 Udondoshaji wa /n/ na /m/

Mtafiti amebaini kuwa Kiunguja mjini na Kimakunduchi zinatofautiana katika utamkaji wa sauti /n/ na /m/ kama inavyoonekana katika mfano wa 10 hapa chini:

Kiunguja mjini	Kimakunduchi
nzi	zi
sinzia	sizia
panzi	pazi
mvua	vua
jamvi	javi

Kutokana na mifano inayoonekana hapo juu inabainisha kuwa sauti /n/ ambayo ni nazali inapokutana na /z/ ambayo ni kikwamizi hudondoshwa katika lahaja ya Kimakunduchi, kwa upande wa Kiunguja mjini hutamkwa bila ya

kudondosha. Pia Kimakunduchi kina dondosha /**m**/ ambayo ni nazali inapokutana na /**v**/ ambayo ni kikwamizi.

4.5.3 Ugeuzaji /**p**/ ya Kiunguja kuwa /**v**/ katika Kimakunduchi

Mtafiti amebaini kwamba sauti /**p**/ katika Kiunguja hutamkwa kama /**v**/ kwa baadhi ya maneno ya Kimakunduchi kama inavyoonekana katika mfano wa 4.11:

Kiunguja mjini	Kimakunduchi
-----------------------	---------------------

p ita	v ita
p ika	v ika
p uliza	v uliza
p enya	v enya
p ishi	m visi

Katika mifano hii tunaona kuwa kipasuo midomo kiso ghuna /**p**/ katika Kiunguja mjini, hutamkwa kama kikwamizi ghuna meno-mdomo /**v**/ katika Kimakunduchi. Matumizi ya /**p**/ badala ya /**v**/ katika Kimakunduchi hujitokeza kwa baadhi ya maneno tu kwani lahaja hii ina maneno yenye /**p**/ kama wanavyotamka wazungumzaji wa Kiunguja mjini. Hii ina maana kuwa Kimakunduchi kina /**p**/ na /**v**/ lakini katika mazingira fulani, hutumia /**v**/ pale ambapo Kiunguja huwa na /**p**/. Mfano wa 4.12 unaonyesha mazingira ya /**p**/ katika Kimakunduchi.

pinga

paka

pamba

pakia

punguza

pwaga

ponda

tapika

Mifano iliyotajwa hapo juu inathibitisha kuwa Kimakunduchi hutamka /p/ kwa baadhi ya maneno tu kama inavyotamkwa katika Kiunguja mjini. Wazungumzaji wa Kimakunduchi hawana sababu inayoonyesha kuwa /p/ itamkwe /v/ na maneno mengine watamke /p/ kama wanavyotamka wazungumzaji wa Kiunguja mjini, bali ni mfumo wao tu wa maneno uko hivyo kwa mujibu wa lahaja yao.

4.5.4 Uchopekaji wa sauti /w/.

Mtafiti amebaini kuwa Kimakunduchi huchopeka sauti /w/ kwenye baadhi ya maneno yanayotanguliwa na /f/ au /v/ kama inavyonekanwa katika mfano wa 4.12 :

Kiunguja mjini	Kimakunduchi
uvi	uvw
kiwavi	kiwavw
iva	ivwa
vaa	vwaa
kifafa	kifwafwa
foka	fwaka

Katika mifano iliyopo hapo juu inabainisha kuwa Kimakunduchi huwa na kawaida ya kuchopeka sauti /w/ ambayo ni kiyeyusho inapotanguliwa na /f/ au

/v/ ambazo ni vikwamizi si ghuna kwa baadhi ya maneno lakini Kiunguja mjini hawachopeki sauti hiyo. Mfano wa 4.13 inaonyesha maneno yenye /f/ na /v/ ambayo hayachopekwi /w/ :

Kimakunduchi

fuja

fukua

finika

fua

fyoka

vimba

vunda

vuta

vuka

vua

Mifano iliyopo hapo juu inaonyesha maneno yenye /f/ au /v/ ambayo hayachopekwi /w/. Mtafiti amebaini kuwa wazungumzaji wa Kimakunduchi hawana sababu ya kuchepekwa au kutochopekwa kwa sauti hiyo.

4.5.5 Ugeuzaji /ʃ/ kuwa /s/

Mtafiti amebaini kuwepo kwa tofauti katika utamkaji wa sauti /ʃ/ baina ya Kiunguja mjini na Kimakunduchi katika baadhi ya maneno. Waongeaji wa Kiunguja mjini kwenye maneno hayo hutumia sauti /ʃ/ ambapo waongeaji wa Kimakunduchi hutumia sauti ya /s/ kwenye neno hilo. Mfanowa 4.14 inabainisha kama ifuatavyo:

Kiunguja mjini Kimakunduchi

Msamiati sauti msamiati sauti

moshi /f/mosi/s/

osha /f/osa/s/

mpishi /f/mvisi/s/

shingo /f/singo/s/

Mifano hiyo inabainisha kuwa kikwamizi kiso ghuna cha kaaka gumu /f/ katika Kiunguja mjini hutamkwa kama kikwamizi kiso ghuna cha ufizi /s/ katika Kimakunduchi. Matumizi ya /f/ badala ya /s/ katika Kimakunduchi hujitokeza kwa baadhi ya maneno tu kwani lahaja hii ina maneno yenye /f/ kama wanavyotamka wazungumzaji wa Kiunguja mjini.

Hali hii inaonyesha kuwa Kimakunduchi kina /f/ na /s/ katika lahaja hiyo hiyo.

Mfanowa 4.15ifuatayo inaonyesha mazingira ya /f/ katika Kimakunduchi:-

shona

shuka

kushana

shangaa

shusha

mshale

shemegi

Mtafiti amegundua kuwa utamkaji wa sauti /f/ kwa Kimakunduchi hubadilika kuwa /s/ pale ambapo sauti hiyo inapomalizia na /i/. Kwa mujibu wa utafiti

ulivyofanyika mtafiti amegundua neno moja tu ambalo halijabadilika na kutamkwa sawa na wazungumzaji wa Kiunguja mjini neno hilo: *shindano*. Maneno ya Kimakunduchi yanayotamkwa tofauti na Kiunguja mjini, ndiyo matamshi halisi ya lahaja hii kwa maneno haya. Yale maneno yenye matamshi sawa na Kiunguja mjini, yamekopwa kutoka Kiunguja kwa sababu ya kupata msamiati ya kujitosheleza katika lahaja hiyo.

4.6 Tofauti za Kimatamshi baina ya Kitumbatu na Kimakunduchi

Mtafiti amegundua kuwa baadhi ya maneno ya Kitumbatu na Kimakunduchi yanatofautiana kimatamshi. Jedwali la 4.12 linaonyesha tofauti za wazungumzaji wa Kimakunduchi na Kitumbatu kama ifuatavyo:

Jedwali Na. 4.12: Tofauti za Kimatamshi katika Lahaja za Kitumbatu na Kimakunduchi

Na.	<i>Kitumbatu</i>	<i>Kimakunduchi</i>
1.	kwelya	kwea
2.	bomolya	bomoa
3.	lyamka	lamku
4.	lyaga	laga
5.	pulya	wepua
6.	nulya	winua
7.	ezua	wezua
8.	ezeka	wezeka
9.	valya	vwaa
10.	uvi	uvwi
11.	pano	vano
12.	penya	venya
13.	tungu	kitungu
14.	twisa	twisha
15.	kusanya	kushana
16.	twisa	twisha
17.	tikisa	tikisha
18.	njuwa	njiwa
19.	gani	jani
20.	mshwale	mshale

Kwa mujibu wa utafiti wetu, maneno 108 ya lahaja ya Kitumbatu na Kimakunduchi kati ya maneno 500 ambayo ni sawa na asilimia 21.6 ya msamiati wote uliokusanywa yanatofautiana kimatamshi. Orodha kamili ya maneno hayo ipo katika sherehe ya 11 mwishoni mwa kazi hii. Katika jedwali la 4.12 tumegundua kuwa utamkaji wa Kitumbatu na Kimakunduchi unatofautiana kama ifuatavyo:

4.6.1 Uchopekaji wa /ly/ katika Kitumbatu

Wazungumzaji wa Kitumbatu wanatamka sauti ya /ly/ kwenye neno ambalo lina irabu /a/, /o/ na /u/, uchopekaji wa sauti hiyo kwa baadhi ya maneno ambayo irabu hiyo inaweza kuwa mwanzo, kati na hata mwisho lakini kwa upande wa Kimakunduchi hali hii haipo katika utamkaji wa Kimakunduchi kama inavyoonekana katika mfano wa 4.16: ufuatao:

Mfano 4.16: Tofauti za matamshi za maneno ya Kitumbatu na Kimakunduchi

<i>Kitumbatu</i>	<i>Kimakunduchi</i>
-------------------------	----------------------------

mjukulyumjukuu	
----------------	--

vulya	vua
-------	-----

pulya	pua
-------	-----

lyubavu	ubavu
---------	-------

telelya	telea
---------	-------

mlyume	mume
--------	------

kalyanga	kaanga
----------	--------

kwelya	kwea
--------	------

kondolyo	kondoo
----------	--------

Uchopekaji wa /li/ katika maneno yenye mfuatano wa irabu ‘a’, ‘o’ na ‘u’ katika maneno ya Kitumbatu hayadhihiriki katika Kiunguja mjini wala Kimakunduchi. Mfano wa 4.16 hapo juu ambao unalinganisha Kitumbatu na Kimakunduchi na mfano 4.17 wa Kiunguja mjini na Kitumbatu hapa chini unadhihirisha hoja hii.

Mfano 4.17: Tofauti za kimatamshi baina ya Kitumbatu na Kiunguja mjini

Kitumbatu	Kiunguja mjini
------------------	-----------------------

Lyaga	aga
lyamkia	amkia
lyamka	amka
lyokota	okota
lyubavu	ubavu
kalyanga	kaanga
mlyume	mume
kwelya	kwea
bomolya	bomoa
fungulya.	fungua

Pia mifano ya hapo juu inatubainishia kuwa irabu /a/ /u/ na /o/ inapokaa mwanzo au kati kwa baadhi ya maneno , wazungumzaji wa Kitumbatu hutamka /ly/ lakini wazungumzaji wa Kimakunduchi hutamka bila ya kuwa na sauti hiyo kama mifano ilivyoainishwa hapo juu.

4.6.2 Ugeuzaji /f/ na /s/

Mtafiti amebaini kuwepo kwa utamkaji wa sauti /f/ na /s/ kwa baadhi ya maneno kwa wazungumzaji wa Kitumbatu na Kimakunduchi, ambapo

wazungumzaji wa Kimakunduchi hutamka sauti /f/ na wazungumzaji wa Kitumbatu hutamka /s/. Mfanowa 4.18 ifuatayo inathibitisha.

Mfano 4.18 Tofauti za utamkaji wa sauti /s/ na /f/

<i>Kitumbatu</i>	<i>Kimakunduchi</i>
-------------------------	----------------------------

kusanya	kushana
---------	---------

twisa	twisha
-------	--------

tikisa	tikisha
--------	---------

Mifano iliyopo hapo juu inaonyesha kuwa, katika Kitumbatu sauti /f/ ambayo ni kikwamizi kiso ghuna cha kaaka gumu, hutamkwa kama sauti /s/ ambayo ni kikwamizi kiso ghuna cha ufizi, lakini kwa upande wa Kimakunduchi sauti hiyo hutamkwa kama inavyotamkwa katika Kiswahili sanifu kwa maneno hayo tu.

Kitumbatu na Kimakunduchi kina sauti /f/ na /s/. Baadhi ya maneno ya Kitumbatu /f/ hutamka /s/ kama inavyonekanwa hapo juu. Pia /f/ kwa baadhi ya maneno ya Kitumbatu na Kimakunduchi hutamkwa bila kubadilika, maneno yenye sauti /f/ kwa Kitumbatu na Kimakunduchi katika mfano wa 4.19 :-

shona

wesha

shikio

shoka

mshenga

shindano

shazia

shemegi

Mifano iliyooneshwa hao juu inaweka wazi kuwa Kitumbatu na Kimakunduchi kinatamka sauti/f/ kwa baadhi ya maneno. Pia inadhihirisha kuwa Kimakunduchi inayo sauti ya/s/ kwa baadhi ya maneno, kama inavyoonekana katika mfano wa 4.20 ifuatayo:-

sikia

pasua

sogea

sugua

songa

sizia

4.7 Uhusiano wa Lahaja za Kiunguja Mjini, Kitumbatu na Kimakunduchi

Kwa mujibu wa utafiti uliofanywa kwa jumla ya maneno 500 yaliyochunguzwa katika utafiti huu, imedhihirika kuwa Kiunguja mjini, Kitumbatu na Kimakunduchi zinafanana na kutofautiana. Mtafiti ameamua kulinganisha lahaja kila moja na nyingine ili kuona mfanano na tofauti za lahaja za Kiunguja mjini na Kitumbatu, Kiunguja mjini na Kimakunduchi, Kitumbatu na Kimakunduchi lengo ni kutaka kujua mahusiano yao, kama inavyoonekana hapa chini:

Kiunguja mjini na Kimakunduchi

Kiunguja mjini na Kimakunduchi ni lahaja ambazo msamiati wao unafanana kwa maneno 370 sawa na asilimia 74 ya msamiati wote uliochunguzwa. Kutokana na asilimia hii mtafiti ameona kuwa lahaja hizi ni tofauti lakini zina uhusiano wa karibu kwasababu zinatokana na lugha moja ya Kiswahili, licha ya kuwa Kimakunduchi na Kiunguja mjini ziko mbali kimaeneo lakini ndiko

kunakopelekea kutofautiana kidogo kimsamiati na kimatamshi. Kimsamiati kinatofautiana kwa maneno 65 sawa na asilimia 13 na kimatamshi ni maneno 65 sawa na asilimia 13. Jumla ya maneno yanayotofautiana ni 130 sawa na asilimia 26 yanayotofautiana baina ya Kimakunduchi na Kiunguja mjini.

Kiunguja mjini na Kitumbatu

Wazungumzaji wa Kiunguja mjini na Kitumbatu msamiati wao unafananakwa maneno 288 sawa na asilimia 57.6 ya msamiati wote uliochunguzwa, kwa mujibu wa asilimia inayoonekana hapo juu tunasema kuwa lahaja hizi zinafanana lakini ni lahaja mbili tofauti mfanano huo unaonyesha tu kuwa zinahusiano wa karibu kwa kuwa lahaja hizi zinazungumzwa na watu wanaoishi Kisiwa cha Unguja, Kiunguja mjini na Kitumbatu ni lahaja zilizo mbali kijiografia, umbali huu unasababisha kujitokeza tofauti ndogo ndogo za kimsamiati na kimatamshi. Tofauti ya kimsamiati kati ya Kiunguja mjini na Kitumbatu ni maneno 92 sawa na asilimia 18.4 na kutofautiana kimatamshi kwa maneno 120 sawa na asilimia 24. Jumla ya maneno ni 212 ambayo ni sawa na 42.4%. Tofauti kubwa inaonekana katika utamkaji baina ya wazungumzaji wa Kiunguja mjini na Kitumbatu kuliko kimsamiati, hii ina maana kwamba Kitumbatukina upekee wa Uzungumzaji kwa kuwa maneno yao mengi hutamkwa kwa kuchopekwa na sauti ya kipekee ambayo ni /ly/.

Kitumbatu na Kimakunduchi

Hizi ni lahaja zinazokaribiana kufanana kwa kuwa na msamiati unaofanana kwa maneno 296 sawa na asilimia 59.2 ya maneno 500 yaliouchunguzwa. Kitumbatu huzungumzwa kaskazini mwa kisiwa cha Unguja na Kimakunduchi

huzungumzwa kusini mwa kisiwa cha Unguja, kukaribiana huko kunatokana na muachano wa wazungumzaji wao na kupatikana tofauti ndogo ndogo za kimsamiati na kimatamshi. Kimsamiati Kitumbatu na Kimakunduchi kinatofautiana kwa maneno 96 sawa na asilimia 19.2 na kwa upande wa kimatamshi ni maneno 108 sawa na asilimia 21.6 ya msamiati wote uliochunguzwa. Jumla ya maneno yanayotofautiana ni 204 ambayo sawa na 40.8.

Kwa ujumla tunaona kuwa Kiunguja mjini kinakaribiana zaidi na Kimakunduchi kuliko Kitumbatu kwa kuwa lahaja za Kiunguja mjini na Kimakunduchi zina maneno mengi yanayofanana kuliko yanayotofautiana. Asilimia 74 ya msamiati wote uliochunguzwa unafanana na 26% ndio ulio tofauti. Hii inaonyesha kuwa lahaja za Kiunguja mjini na Kimakunduchi zimekaribiana sana.

Kutokana na data yetu inaelekea kuwa lahaja hizi zinafanana sana. Kiunguja mjini na Kimakunduchi zinaelekea kufanana zaidi kuliko Kitumbatu. Kitumbatu na Kimakunduchi zinafanana kuliko Kiunguja mjini japo kuwa Kimakunduchi kipo mbali zaidi na Kiunguja mjini kuliko ilivyo kwa Kitumbatu. Kiunguja na Kitumbatu licha ya kuwa zipo jirani lakini tunaona pana kizuizi cha bahari ambacho ndicho kinachotenganisha wazungumzaji wa lahaja hizi na kuwa na msamiati mwingi unaotofautiana.

Kiunguja mjini kina hadhi zaidi kuliko Kitumbatu na Kimakunduchi kwa sababu ndiyo lahaja iliyochaguliwa na kufanyiwa usanifishaji baada ya kuona kuwa ina msamiati wa kujitoshelesha kinyume na Kimakunduchi na Kitumbatu wamekopa msamiati mwingi katika lahaja yao kwa kuona lahaja zao hazijitoshelezi katika

kupata mawasiliano. Uhusiano unaoonekanwa ni kuwa Kiunguja ndiyo lahaja rasmi kwa visiwa vya Zanzibar na Tanzania yote. Kwa hivyo hii ni lugha ya dola na kufundishia, watu wanaifahamu kuliko lahaja nyingine. Kwa hivyo matumizi haya ya Kiunguja kuwa imekwisha kuenea Makunduchi na Tumbatu ndio sababu ya lahaja hizi kukaribiana.

4.8 Hitimisho

Kwa hivyo sura hii tumechambua malengo ya utafiti pamoja na kujibu maswali ya utafiti huu yaliyopo katika sura ya kwanza kwenye 1.4 na 1.5.

SURA YA TANO

MUHTASARI WA JUMLA, MAHITIMISHO NA MAPENDEKEZO

5.1 Utangulizi

Katika sura hii tulieleza kwa ufupi yote yaliyojitokeza katika tasnifu nzima, kwa kueleza matokeo yaliyogunduliwa katika utafiti huu. Mwisho sura hii imetoa mapendekezo ya tafiti za kufanywa na watafiti wengine kuhusu lahaja.

5.2 Muhtasari wa Utafiti

Sura ya kwanza ilieleza kuwa wataalamu mbalimbali walifanya utafiti uliolinganisha lahaja za Kiswahili, lakini hakuna utafiti uliofanywa kuhusu Uchambuzi linganishi wa Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini kama lahaja za Kiswahili, hivyo mtafiti ameamua kulichunguza tatizo hili kiundani zaidi. Katika sura hii tulieleza malengo ya utafiti pamoja na maswali ambayo yalituongoza katika kutupa dira ya utafiti kukusanya data itakayotimiza malengo yetu.

Malengo ya utafiti huu yalikuwa manne nayo ni: Kuorodhesha msamiati wa Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini, Kubainisha msamiati wa lahaja hizi unaofanana, Kuonyesha maneno yanayotofautiana katika lahaja hizi na Kueleza uhusiano wa lahaja za Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini. Pia sura hii ilieleza pengo la utafiti, umuhimu wa utafiti na mipaka ya utafiti.

Sura ya pili ilionyesha kazi tangulizi ambazo zinahusu lahaja kiujumla, tafiti zinazohusu ulinganishaji wa lahaja za Kiswahili, kuonyesha mgawanyiko wa vilahaja katika lugha ya Kiingereza mwisho kutaja kiunzi cha nadharia ya

utafiti huu ambayo mtafiti amechagua nadharia ya Makutano na Mwachano ya Giles (1982) kama ilivyoielezwa na Massamba kuwa nadharia hii hufanya kazi pale inapotokea jamii moja kutengana na nyingine na kuendelea kutokea mabadiliko ya vipengele kadhaa vya kiisimu na hatimaye kutokea lugha tofauti baadaye hufika wakati kila lugha ikazaa lahaja yake.

Kwa upande mwingine lugha zilizokaribiana hufanana sana katika maumbo yak na msamiati na kuwa lugha moja, ndipo mtafiti akaamua kuichagua nadharia hii kutokana na mada ambayo. Uchambuzi linganishi wa Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini ili kuona tofauti au mfanano unaojitokeza kwa lahaja hizi.

Sura ya tatu ilihusu usanifu na mbinu za utafiti, Mkabala wa utafiti, Sampuli na usampulishaji ambapo uteuzi wa sampuli katika utafiti huu ulifanywa kwa kuzingatia umri. Mtafiti aliona kuwa umriwa miaka 50-70 ndio uliomuwezesha kupata data za uhakika. Vilevile utafiti huu ulitumia mbinu ya mahojiano na kutaja eneo husika la utafiti huu.

Sura ya nne ilikuwa na uchambuzi wa data ambao ulionyesha kuwa lahaja ya Kiunguja mjini na Kimakunduchi zinakaribiana kwa kuwa na asilimia kubwa **74** ya msamiati unaofanana, lahaja ya Kiunguja na Kitumbatu zinatofautiana zaidi kimatamshi kuliko Kimakunduchi kwa kupata asilimia **13** ya msamiati wake.

5.3 Mapendekezo ya Utafiti

Utafiti huu ulihusu uchambuzi linganishi wa Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini kama lahaja za Kiswahili. Utafiti huu uliegemea zaidi kwenye msamiati na utamkaji wake, hivyo tunatoa mapendekezo yafuatayo ya utafiti:

Mtafiti alipendekeza kufanyika utafiti wa lahaja za Kiunguja mjini, Kitumbatu na Kimakunduchi kwa kutumia maneno zaidi ya 500, kwa lengo la kupata kugundua ukweli alioupata mtafiti kuwa Kimakunduchi kinafanana zaidi na Kiunguja mjini kuliko Kitumbatu au la.

5.4 Hitimisho

Utafiti huu uliorodhesha msamiati wa Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini na kuonyesha kufanana na kutofautiana kwa msamiati na matamshi unaotumiwa na wazungumzaji wa Tumbatu, Makunduchi na Ungujamjini, kuonyesha nadharia zilizotumika katika kutofautisha lahaja hizi na kuonyesha kuwa lahaja hizi ni tofauti lakini zote ni miongoni mwa lahaja moja ya Kiswahili kutokana na kufanana kwa msamiati na matamshi ya maneno ya lahaja hizi na mwisho kabisa kutoa mapendekezo ya utafiti.

Matumaini yetu kwamba utafiti huu utaongeza ari kwa watafiti wengine kufanya tafiti zaidi kuhusiana na lahaja za Kimakunduchi, Kitumbatu na Kiunguja mjini na lahaja nyengine za Kiswahili, kwa lengo la kupunguza pengo liliopo kuhusu marejeo ya lahaja za Kiswahili.

MAREJELEO

- Bakar, K. B. (2015). Ulinganishi wa Kiisimu Kati ya Lahaja ya Kipemba na Kitumbatu (Tasnifu ya M.A Kiswahili), Chuo Kikuu Huria cha Tanzania. (Haijachapishwa). Dar es Salaam, Tanzania.
- Ingram, W. H. (1924). The Dialects of Zanzibar Sultanate. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 3(3), 533 - 550.
- Masebo, J. A., na Nyangwine, N. (2004). *Nadharia ya Lugha Kiswahili, Kidato cha 5 na 6*. Dar es Salaam: Nyambari Nyagwine Publisher.
- John, J., na Mduda, F. (2011). *Kiswahili Kidato cha Tano na Sita*. Dar es Salaam: Oxford University Press.
- Juma M. A. (2006). Msamiati wa Vitenzi Katika Lafudhi za Jambiani, Paje, Bwejuu katika lahaja ya Kimakunduchi. Tasnifu ndogo ya B.A Chuo Kikuu cha Zanzibar. (haijachapishwa) Zanzibar, Tanzania.
- Juma, M. A.(2011). *Ulinganishaji wa Kimakunduchi, Kimtende, Kibwejuu na Kikizimkazi* (Tasnifu ya M.A Kiswahili), Chuo Kikuu cha Dar es Salaam. (haijachapishwa), Dar es Salaam, Tanzania.
- Kipacha, A. (2003). *Lahaja za Kiswahili*: Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.
- Kothari, C. R. (1990). *Research Methods: Methods and Techniques*: New Delhi Wiley Eastern.
- Kothari, C. R. (2004). *Research Methodology Methods and Techniques Revised Edition*. New –Delhi, 2nd New Age International (P) Limited.

- Khamis, S. A. M. (1983). Urban Versus Rural Swahili, A Study of Pemba Varietis Ph.D. thesis. Leipzig: Karl Marks University.
- Lambert, H. E. (1958). Chi –chifundi. A dialect of southern Kenya Coast, East Africa Swahili Committee. Nairobi, Kenya.
- Massamba, F. (2006). Kiswahili Jarida la Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili. *Journal of the Institute of Kiswahili Research*, 69(3), 24 – 39.
- Mazhar, A. S. (2013). *Research Methodology in Social Science*. University College of education Zanzibar (1st ed): UCEZ press.
- Mukuthuria, M. (2010). Maadili ya Utafiti. *African Journals online*. 73(1), 61 – 82.
- Mhilu, G. G., Masebo, J. A., and Bukacile, G. (2010). *Kiswahili Kidato cha Tatu na Nne*, Dar-es-Salaam: Dar es Salaam University Press.
- Mgullu, R. S. (1999). *Mtalaa wa Isimu, Fonetiki, Fonolojia na Mofolojia ya Kiswahili*. Nairobi: Longhorn Publishers.
- Msanjila, Y. P. (2011). *Isimu Jamii Misingi na nadharia*, Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.
- Nurse, D., and Speer, T. (1985). *The Swahili: Reconstructing the history and Language of an Africa society*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Pamela, M. Y. (2004). *Idara ya Kiswahili na Lugha za Kiafrika*. Nairobi: Kenyatta University Institute of Open Learning.
- Stignand, C. H. (1915). *A Grammar of Dialects Changes in Kiswahili Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TUKI, (2012). *Kamusi ya Kiswahili Sanifu*. Nairobi: Published by Oxford University Press.

Whitely, W. H. (1969). Swahili: the Rise of a National Language. *The Journal of Modern African Studies*, 8(3), 499-501.

Sherehe 1 Msamiati wa Kitumbatu, Kiunguja na Kimakunduchi.

	Kitumbatu	Kiunguja mjini	Kimakunduchi
1.	chagulya	chagua	chagua
2.	lyaga	aga	laga
3.	pinga	pinga	pinga
4.	kwelya	kwea	kwea
5.	lima	lima	lima
6.	bomolya	bomoa	bomoa
7.	tengeza	tengeneza	tengeneza
8.	shona	shona	shona
9.	kumbuka	kumbuka	kumbuka
10.	sikia	sikia	sikia
11.	lyamka	amka	lamku
12.	lyanika	anika	wanika
13.	kawa	chelewa	chewa
14.	danganya	danganya	danganya
15.	ficha	ficha	ficha
16.	fuga	fuga	fuga
17.	fukulya	fukua	fukua
18.	fungulya	fungua	fungua
19.	finga	funika	finika
20.	lyasa	gomba	gomba
21.	ngia	ingia	ngia
22.	konyeza	konyeza	konyeza
23.	koroma	koroma	koroma

24.	lyuka	suka	suka
25.	tojesa/lembea	rembea	rembea
26.	vuja	vuja	vuja
27.	lyungua	waka	waka
28.	buruga	buruga	vuruga
29.	bandulya	bandua	bandua
30.	chafulya	chafua	chafua
31.	chana	chana	chana
32.	chuna	chuna	chuna
33.	pasulya	pasua	pasua
34.	changanya	changanya	changanya
35.	chemulya	chemka	chemka
36.	chimba	chimba	chimba
37.	choka	choka	choka
38.	chinja	chinja	chinja
39.	choma	choma	choma
40.	chonga	chonga	chonga
41.	chuma	chuma	chuma
42.	chunga	chunga	shunga
43.	didimia	didimia	dodomea
44.	chambulya	chambua	chambua
45.	pulya	epua	wepua
46.	lyamkia	amkia	wamkia
47.	foka	foka	fwaka
48.	fulya	fua	fua

49.	futa	futa	futa
50.	dunda	dunda	dunda
51.	Lyokota	okota	wokota
52.	kanyaga	kanyaga	kanyaga
53.	zimia	zimia	zimia
54.	ganda	ganda	ganda
55.	gawa	gawa	gawa
56.	gelyuza	geuza	geuza
57.	gonga	gonga	gonga
58.	hama	hama	hama
59.	nama	inama	nama
60.	chutama	chuchama	chuchama
61.	iba	iba	iba
62.	imba	imba	imba
63.	chuja	chuja	chuja
64.	fukia	fukia	fukia
65.	ita	ita	ita
66.	nulya	inua	winua
67.	jamba	jamba	jamba
68.	fyeka	fyeka	fyeka
69.	kalyanga	kaanga	kanga
70.	kama	kama	kama
71.	kamulya	kamua	kamua
72.	koroga	koroga	kologa
73.	kata	kata	kata

74.	kwama	kwama	kwama
75.	lewa	lewa	lewa
76.	linda	linda	linda
77.	lipa	lipa	lipa
78.	kuza	uza	uza
79.	ng'olya	ng'oa	ng'oa
80.	nolya	noa	noa
81.	nuka	nuka	nuka
82.	nunulya	nunua	nunua
83.	nyolya	nyoa	nyoa
84.	paka	paka	paka
85.	pamba	pamba	pamba
86.	pakia	pakia	pakia
87.	fyonja	fyonza	fyoka
88.	punguza	punguza	punguza
89.	tayarisha	tayarisha	tayarisha
90.	pwaga	pwaga	pwaga
91.	penya	penya	venya
92.	ponda	ponda	ponda
93.	puzia	puliza	vuliza
94.	pwaya	pwaya	pwaya
95.	ruka	ruka	ruka
96.	rusha	rusha	rusha
97.	sugulya	sugua	sugua
98.	sogelya	sogea	sogea

99.	songa	songa	songa
100.	ongeza	ongeza	ongeza
101.	tapika	tapika	tapika
102.	tema	tema	tema
103.	tikisa	tikisha	tikisha
104.	tobolya	toboa	toboa
105.	tukana	tukana	tukana
106.	tumbulya	tumbua	tumbua
107.	telelya	telea	telea
108.	ulya	ua	ua
109.	vimba	vimba	vimba
110.	vunda	vunda	vunda
111.	vuta	vuta	vuta
112.	vuka	vuka	vuka
113.	waza	waza	waza
114.	zama	zama	zama
115.	ziba	ziba	ziba
116.	zika	zika	zika
117.	zoa	zoa	zoa
118.	zuia	zuia	zuia
119.	zomelya	zomea	zomea
120.	zindulya	zindua	zindua
121.	angulya	angua	angua
122.	babaika	babaika	babaika
123.	jenga	jenga	jenga

124.	fumba	fumba	fumba
125.	legelya	regea	regea
126.	mwaga	mwaga	mwaga
127.	twisa	twisha	twisha
128.	tulia	tulia	tulia
129.	zibua	zibua	zibua
130.	vuna	vuna	vuna
131.	palilia	palilia	palilia
132.	ezua	ezua	wezua
133.	ezeka	ezeka	wezeka
134.	kwenenda	kwenda	wenda/kwenenda
135.	sizia	sinzia	sizia
136.	lyalya	lala	lala
137.	menya	menya	menya
138.	lia	lia	lia
139.	nyamalya	nyamaza	nyamaza
140.	pokelya	pokea	pokea
141.	nywa	kunywa	nywa
142.	osa	osha	osa
143.	koga	koga	koga
144.	valya	vaa	vwaa
145.	vulya	vua	vua
146.	fyagia	fyagia	fyagia
147.	fyoma/soma	soma	soma
148.	cheza	cheza	cheza

149.	vyalya	zaa	vyaa
150.	tia	tia	tia
151.	panga	panga	panga
152.	kusanya	kushanya	kushanya
153.	funga	funga	funga
154.	melyukiza/meza	meza	meza
155.	tandika	tandika	tandika
156.	lelya	lea	lea
157.	zonga	zonga	zonga
158.	wesha	washa	wesha
159.	olya	oa	oa
160.	vulia	vizia	zizia
161.	vulyuga	vuruga	vuruga
162.	njika	pika	vika
163.	iva	iva	ivwa
164.	chacha	chacha	chacha
165.	pakulya	pakua	pakua
166.	kwarura	parura	kwarura
167.	kulya	kula	kulya
168.	sumka	kimbia	sumka
169.	kalya	kaa	bweteka
170.	tongolya	sema	chowea
171.	kwekweteka	cheka	cheka
172.	buta	piga	buta
173.	kona	ona	lola

174.	tandaza	tandaza	weneza
175.	tandulya	tandua	wisha
176.	taka	Penda	chaka/kaza
177.	chulia	chukia	koswa
178.	davyulya	chakua	chakua
179.	gelya	tupa	tupa
180.	wika	weka	tuwa
181.	twaliza/pita	pita	vita
182.	chuza	tizama	tizama
183.	kokeza	nyonyesha	kokeza
184.	kweza	tafuta	wapa
185.	kwarucha	tafuna	tafuna
186.	uka	ondoa	uka
187.	kwangasa	fukuza	wangasa
188.	kwaga	potea	kwaga
189.	tajabu/dehelea	shangaa	shangaa
190.	sikitika	sikitika	shaki
191.	pinga	pinga	kataa
192.	chelelya	shuka	shuka
193.	ulya	zima	zima
194.	suta	sukuma	suta
195.	chukulya	beba	weleka
196.	kokota	buruga	buruga
197.	kusa	gusa	gumua
198.	haribu	haribu	nanga

199.	shika	kamata	kamata
200.	mwaga	vunja	vunja
201.	shunga	inga	winga
202.	nong'ona	nong'ona	teta
203.	cheleza	shusha	shusha
204.	wisha	ondoa	wisha
205.	fisa	sindikiza	fisa
206.	kuta	penga	miza
207.	gonda	gonda	gonda
208.	usune/usubi	usubi	usubi
209.	nge	nge	nge
210.	kupe	kupe	kupe
211.	Nyungwinyungwi	nyungunyungu	nyungunyungu
212.	nyenje	nyenje	nyenje
213.	nyembure	nyevule	nyevule
214.	jongoo	jongoo	jongoo
215.	cheche	cheche	cheche
216.	panya	panya	panya
217.	buku	buku	buku
218.	konokono	konokono	konokono
219.	kiroboto	kiroboto	kiroboto
220.	pazi	panzi	paazi
221.	vunjajungu	vunjajungu	vunjajungu
222.	dunduvua/devulya	dunduvule	dunduvule
223.	kunguni	kunguni	kunguni

224.	chepu	kepu	kepu
225.	kwida	kwida	kwida
226.	uvi	uvi	uvwi
227.	mchwa	mchwa	mchwa
228.	siafu	Siafu	siafu
229.	izi/zi	nzi	zi
230.	nyoki	nyuki	nyuki
231.	tandu	tandu	tandu
232.	bui/buwi	buibui	buwi
233.	mbu	mbu	mbu
234.	chatu	chatu	chatu
235.	pepe	mende	mende
236.	kaa na ng'ombe	nyangeyange	kongong'ombe
237.	mbaba	chawa	chawa
238.	tunguja	kipepeo	kitunguja
239.	chenda na nguo/kibaviwavi	kiwavi	kiwavwi
240.	gimbire/mbumbure	mjusi	mjusi
241.	sisimizi	sisimizi	chungwi
242.	tupitupi	kiluwiluwi	tipitipi
243.	kovu	kovu	dambamwiko
244.	dundumoto/majimoto	majimoto	shaki
245.	malele	kinyonga	kimbaumbau
246.	doriani	doriani	doriani
247.	tango	tango	tango

248.	shokishoki	shokishoki	shokishoki
249.	njugu	njugu	njugu
250.	mchicha	mchicha	mchicha
251.	jimbi	jimbi	jimbi
252.	mbirimbi	mbirimbi	mbirimbi
253.	chungwa	chungwa	chungwa
254.	ndizi	ndizi	ndizi
255.	yembe	embe	embe
256.	kiazi kikuu	Kiazi kikuu	tona
257.	kitango	boga	boga
258.	muwa	muwa	gendeli
259.	shelisheli	shelisheli	shelisheli
260.	komamanga	komamanga	komamanga
261.	bungo	bungo	bungo
262.	ndama	ndama	ndama
263.	ng'ombe	ng'ombe	ng'ombe
264.	punda	punda	punda
265.	palya	paa	paa
266.	chui	chui	chui
267.	kenge	kenge	kenge
268.	paka	paka	paka
269.	mbwa	mbwa	mbwa
270.	sungura	sungura	sungura
271.	kima	kima	kima
272.	fisi	fisi	fisi

273.	komba	komba	komba
274.	chura	chura	chura
275.	kobe	kobe	kobe
276.	mamba	mamba	mamba
277.	mbuzi	mbuzi	mbuzi
278.	kondolyo/kondoro	kondoo	kondoo
279.	kibua	kibua	kibua
280.	talya	taa	taa
281.	mkunga	mkunga	mkunga
282.	dagalya	dagaa	dagaa
283.	mkizi	mkizi	mkizi
284.	chalya	chaa	chaa
285.	nguru	nguru	nguru
286.	tasi	tasi	tasi
287.	ngogo	ngogo	ngogo
288.	papa	papa	papa
289.	kambare	kambare	kambare
290.	kalya	kaa	kaa
291.	kasa	kasa	kasa
292.	sheba	chaza	chaza
293.	nyambo	pweza	pweza
294.	tumba	ngisi	ngisi
295.	chewa	chewa	chekene
296.	kundaji	mkundaji	mshuno
297.	pono	pono	bombwa

298.	change	changu	chole
299.	nyenga	nyenga	katwe
300.	njuwa	njiwa	njiwa
301.	kuku	kuku	kuku
302.	bata	bata	bata
303.	kanga	kanga	kanga
304.	kasuku	kasuku	kasuku
305.	popo	popo	popo
306.	kungulyu	kunguru	kunguru
307.	mwewe	mwewe	mwewe
308.	bundi	bundi	bundi
309.	mnana	mnana	Manna
310.	ndege	ndege	ndege
311.	mnjisi	mpishi	mvisi
312.	ugalyi	ugali	ugalyi
313.	mseto	mseto	mseto
314.	ubwabwa	wali	ubwabwa/wali
315.	puchu	uji	uji
316.	kijiko	kijiko	kikamshi
317.	tanu	mkungu	tanu
318.	chujio/kunuto	Chujio/kunuto	kukuto
319.	mwiko	mwiko	mwiko
320.	lyupawa	upawa	upawa
321.	mchapo	mchapo	mchapo
322.	kikombe	kikombe	kikombe

323.	kinu	kinu	kinu
324.	mchi	mchi	mchi
325.	javi	jamvi	javi
326.	kata	kata	kata
327.	jiko	jiko	jiko
328.	karai	karai	karai
329.	kawa	kawa	kawa
330.	chungu	chungu	chungu
331.	chetezo	chetezo	chetezo
332.	nene	nene	nene
333.	nyewana	nyembamba	mwangu
334.	mafuta	mafuta	mafuta
335.	maji	maji	maji
336.	mto	mto	mto
337.	njaa	njaa	njaa
338.	kiu	kiu	kiu
339.	moto	moto	moto
340.	mwanga	mwanga	mwanga
341.	kiza	kiza	kiza
342.	paja	paja	paja
343.	kope	kope	kope
344.	lyawa	tako	tako
345.	kilevu	kidevu	kilevu
346.	kichogo	kichogo	kichogo
347.	Vi/kongwe	mvi	kongwe

348.	kwapa	kwapa	kwapa
349.	lyuto	utosi	utosi
350.	mgulyu	mguu	mguu
351.	mkono	mkono	mkono
352.	pulya	pua	pua
353.	kichwa	kichwa	kichwa
354.	nywili	nywele	nywili
355.	tumbo	tumbo	tumbo
356.	bega	bega	bega
357.	mnyongo	mgongo	mnyongo
358.	kibuno	kiuno	chuno/kibuno
359.	kigunguli	kisugudi	kigudi
360.	shikio	shikio	shikio
361.	mlyomo	mdomo	muomo/mdomo
362.	kiganja	kiganja	kiganja
363.	lyuchango	uchango	uchango
364.	nyisi	nyusi	nyusi
365.	dicho	jicho	dicho
366.	ngayo	nyayo	nyayo
367.	ini	ini	ini
368.	tama	taya	taya
369.	gino	jino	jino
370.	lyulimi	ulimi	ulimi
371.	ufizi	ufizi	ufizi
372.	uso	uso	uso

373.	kidole	kidole	kidole
374.	lyubavu	ubavu	ubavu
375.	singo	shingo	singo
376.	kifundo	kifundo	kifundo
377.	figo	figo	figo
378.	ubongo	ubongo	ubongo
379.	kibofu	kibofu	kibofu
380.	kifulya	kifua	kifua
381.	tungu	kitovu	kitungu
382.	kipaji/mwisho	kikomo	kikomo
383.	kwembe	ukuche	ukuche
384.	nyonyo	ziwa	ziwa
385.	utama	shavu	shavu
386.	kimio	kilimi	kilimi
387.	kibipi/moyo	moyo	moyo
388.	jua	jua	jua
389.	jibwe	jiwe	jibwe
390.	nyota	nyota	nyota
391.	mbingu	mbingu	mbingu
392.	vulya	mvua	vua
393.	mosi	moshi	mosi
394.	mchanga	mchanga	mchanga
395.	pevu/lyupepo	upepo	upepo
396.	mwezi	mwezi	mwezi
397.	chi	ardhi	chi

398.	mveme/baridi	baridi	mande
399.	pwago/joto	joto	joto
400.	jivu	jivu	ipu
401.	udongo	udongo	umbi
402.	zino	hizi	zino
403.	kino	hiki	kino
404.	uko	huko	hukoko
405.	pano	hapa	vano
406.	kulya	kule	kulya
407.	mno	humu	mno
408.	upele	upele	upele
409.	kubabuka	kubabuka	kubabuka
410.	kidonda	kidonda	kidonda
411.	kichocho	kichocho	kichocho
412.	kipindupindu	kipindupindu	kipindupindu
413.	pumu	pumu	pumu
414.	kikolyolya	kikohozi	kikohozi
415.	kisukari	kisukari	kisukari
416.	kinyama/kifafa	kifafa	kifwafwa
417.	matende	matende	matende
418.	shurua	shurua	shurua
419.	tiba	tiba	tiba
420.	minyoo	minyoo	minyoo
421.	kipakacha	homa	homa
422.	kichalya	kichaa	kichaa

423.	umia	mafua	umia
424.	jototo	lengelenge	tuvwituwvi
425.	gani	jani	jani
426.	mzizi	mzizi	mzizi
427.	mjiti	mti	mjiti/ujiti
428.	nazi	nazi	nazi
429.	kigogo	kigogo	kigogo
430.	kilele	kilele	kilele
431.	shina	shina	shina
432.	kumbi	kumbi	kumbi
433.	karara	karara	karara
434.	dafu	dafu	dafu
435.	kifulyu/kange	kifuu	kipangaa
436.	chafu	chafu	chafu
437.	zuri	zuri	zuri
438.	baya	baya	baya
439.	bichi	bichi	bichi
440.	chakavu	chakavu	chakavu
441.	chungu	chungu	chungu
442.	bivu	bivu	bivu
443.	kali	kali	kali
444.	nyumba	nyumba	nyumba
445.	kiti	kiti	kiti
446.	mlango	mlango	muango/mlango
447.	kigoda	kigoda	kigoda

448.	kibao	kibao	kibao
449.	kisiango	kizingiti	kisiango
450.	mtumbwi	mtumbwi	mtumbwi
451.	ngarawa	ngalawa	ngalawa
452.	jembe	jembe	jembe
453.	shoka	shoka	shoka
454.	nyundo	nyundo	nyundo
455.	panga	panga	panga
456.	tarumbeta	tarumbeta	tarumbeta
457.	mshwale	mshare	mshale
458.	koleo	koleo	koleo
459.	sururu	sururu	sururu
460.	shindano	shindano	shindano
461.	shazia	shazia	shazia
462.	tindo	tindo	tindo
463.	berenge	bero	bero
464.	mtaimbo	mtaimbo	mpae
465.	tupa	tupa	tupa
466.	kikengele/kameme	kisu	kisu
467.	baba	baba	baba
468.	dada	dada	dada
469.	shengazi	shangazi	shangazi
470.	mkwe	mkwe	mkwe
471.	shemegi	shemegi	shemegi
472.	bibi	bibi	bibi

473.	babu	babu	babu
474.	wifi	wifi	wifi
475.	mlyume	mume	mume
476.	mke	mke	mke
477.	mjukulyu	mjukuu	mjukuu
478.	mvyele	mama	mama
479.	halyu	mjomba	mjomba
480.	mshenga	mshenga	mjumbe
481.	miye	miye	miye
482.	weye	weye	weye
483.	suye	sisi	suwe/swiswi
484.	veye	yeye	yeye
485.	nyuye	nyinyi	nyuwe
486.	usindizi	usingizi	usingizi
487.	usiku	usiku	usiku
488.	chanake	mchana	mchana
489.	mwenga	moja	moja
490.	mbili	mbili	mbili
491.	tatu	tatu	tatu
492.	nne	nne	nne
493.	tano	tano	tano
494.	nane	nane	nane
495.	kumi	kumi	kumi
496.	nyikundu	nyekundu	nyekundu
497.	ngelyupe/ngepe	nyeupe	ngepe

498.	ngelyufi/ngerufi	nyeusi	ngeusi
499.	kifo	kifo	kifo
500.	kiapo	kiapo	kiapo

Sherehe ya 2. Msamiati unaofanana baina ya Kiunguja na Kitumbatu.

1. pinga	2. lima	3. shona	4. kumbuka
5. sikia	6. danganya	7. ficha	8. fuga
9. konyeza	10. koroma	11. chana	12. bandika
13. chuna	14. changanya	15. chimba	16. choka
17. vuja	18. chinja	19. choma	20. chonga
21. chuma	22. chuja	23. chungu	24. didimia
25. foka	26. futa	27. dunda	28. kanyaga
29. zimia	30. ganda	31. gawa	32. gonga
33. hama	34. iba	35. imba	36. fukia
37. ita	38. jamba	39. fyeka	40. Kama
41. kata	42. kwama	43. lewa	44. koroga
45. linda	46. lipa	47. nuka	48. paka
49. pamba	50. pakia	51. punguza	52. tayarisha
53. pwaga	54. penya	55. ponda	56. pwaya
57. ruka	58. rusha	59. songa	60. ongeza

61. tapika	62. tema	63. tukana	64. vimba
65. vunda	66. vuta	67. vuka	68. waza
69. zama	70. ziba	71. zika	72. zoa
73. zuia	74. babaika	75. jenga	76. fumba
77. mwaga	78. tulia	79. zibua	80. vuna
81. ezua	82. ezeka	83. menya	84. lia
85. koga	86. fyagia	87. cheza	88. tia
89. panga	90. funga	91. tandika	92. zonga
93. iva	94. chacha	95. tandaza	96. tandua
97. sikitika	98. pinga	99. haribu	100. nong'ona
101. palilia	102. gonda	103. nge	104. kupe
105. nyenje	106. jongoo	107. cheche	108. panya
109. buku	110. konokono	111. kirobotu	112. vunjajungu
113. kunguni	114. kwida	115. uvi	116. mchwa
117. tandu	118. mbu	119. chatu	120. doriani
121. tango	122. shokishoki	123. njugu	124. mchicha
125. jimbi	126. mbirimbi	127. chungwa	128. ndizi
129. kiaziki	130. muwa	131. shelisheli	132. komamanga
133. bungu	134. ndama	135. ng'ombe	136. punda
137. chui	138. kenge	139. paka	140. mbwa
141. sungura	142. kima	143. fisi	144. komba

145. chura	146. kobe	147. mamba	148. mbuzi
149. kibua	150. mkunga	151. mkizi	152. nguru
153. tasi	154. ngogo	155. papa	156. kambare
157. kasa	158. chewa	159. pono	160. changu
161. nyenga	162. kuku	163. bata	164. kanga
165. kasuku	166. popo	167. mwewe	168. bundi
169. mnana	170. ndege	171. mseto	172. kijiko
173. mwiko	174. mchapo	175. kikombe	176. kinu
177. mchi	178. kata	179. jiko	180. karai
181. kawa	182. chungu	183. chetezo	184. nene
185. mafuta	186. maji	187. mto	188. njaa
189. kiu	190. moto	191. mwanga	192. kiza
193. paja	194. kope	195. kichogo	196. kwapa
197. mkono	198. kichwa	199. tumbo	200. bega
201. Shikia	202. kiganja	203. ini	204. ufizi
205. uso	206. kidole	207. kifundo	208. figo
209. ubongo	210. kibofu	211. jua	212. nyota
213. mbingu	214. mchanga	215. mwezi	216. jivu
217. udongo	218. upele	219. kubabuka	220. kidonda
221. kichocho	222. kipindupindu	223. pumu	224. kisukari
225. matende	226. shurua	227. tiba	228. minyoo

229. mzizi	230. nazi	231. kigogo	232. kilele
233. shina	234. kumbi	235. karara	236. dafu
237. chafu	238. zuri	239. bichi	240. baya
241. chakavu	242. chungu	243. bivu	244. kali
245. nyumba	246. kiti	247. mlango	248. kigoda
249. kibao	250. mtumbwi	251. jembe	252. shoka
253. nyundo	254. panga	255. tarumbeta	256. koleo
257. sururu	258. shindano	259. shazia	260. tindo
261. mtaimbo	262. tupa	263. baba	264. dada
265. mkwe	266. shemegi	267. bibi	268. babu
269. wifi	270. mke	271. mshenga	272. miye
273. weye	274. usiku	275. mbili	276. tatu
277. nne	278. tano	279. nane	280. kumi
281. kifo	282. kiapo	283. anika	284. chujio
285. moyo	286. kovu	287. sisimizi	288. siafu

Sherehe ya 3 Msamiati unaofanana baina ya Kiunguja na Kimakunduchi.

1. pinga	2. ficha	3. fukua	4. gomba
5. kwea	6. konyeza	7. koroma	8. suka
9. lima	10. rembea	11. vuja	12. waka
13. bomoa	14. bandika	15. bandua	16. chana

17. tengeneza	18. chuna	19. pasua	20. changanya
21. shona	22. chemka	23. chimba	24. choka
25. kumbuka	26. chinja	27. choma	28. chonga
29. sikia	30. chuma	31. chuja	32. chambua
33. danganya	34. fua	35. futa	36. dunda
37. kanyaga	38. zimia	39. ganda	40. gawa
41. geuza	42. gonga	43. hama	44. chuchama
45. iba	46. imba	47. fukia	48. ita
49. jamba	50. fyeka	51. kaanga	52. kama
53. kamua	54. kata	55. kwama	56. lewa
57. linda	58. lipa	59. uza	60. ngoa
61. noa	62. nuka	63. nunua	64. nyoa
65. paka	66. pamba	67. pakia	68. punguza
69. tayarisha	70. pwaga	71. ponda	72. pwaya
73. ruka	74. rusha	75. sugua	76. sogea
77. ongeza	78. tapika	79. tema	80. tikisha
81. toboa	82. tukana	83. tumbua	84. telea
85. ua	86. vimba	87. vunda	88. vuta
89. waza	90. zama	91. ziba	92. zika
93. zoa	94. zuia	95. zindua	96. angua
97. babaika	98. jenga	99. fumba	100. regea

101. mwaga	102. twisha	103. tulia	104. zibua
105. vuna	106. palilia	107. lala	108. menya
109. lia	110. nyamaza	111. pokea	112. koga
113. vua	114. fyagia	115. soma	116. cheza
117. tia	118. panga	119. kushana	120. funga
121. meza	122. tandika	123. lea	124. zonga
125. oa	126. vuruga	127. chacha	128. pakua
129. cheka	130. chakua	131. tupa	132. tizama
133. shangaa	134. shuka	135. zima	136. buruga
137. kamata	138. vunja	139. shusha	140. gonda
141. usubi	142. nge	143. kupe	144. nyungunyung u
145. nyenje	146. nyevule	147. jongoo	148. cheche
149. panya	150. buku	151. konokono	152. kirobototo
153. vunjajungu	154. dunduvule	155. kunguni	156. kepu
157. kwida	158. mchwa	159. siafu	160. nyuki
161. tandu	162. mbu	163. chatu	164. mende
165. chawa	166. mjusi	167. doriani	168. tango
169. shokishoki	170. njugu	171. mchicha	172. jimbi
173. mbirimbi	174. chungwa	175. ndizi	176. embe
177. boga	178. shelisheli	179. komamanga	178. bungo

179. ndama	182.ng'ombe	180. punda	181. paa
182. chui	183. kenge	184. paka	185. mbwa
189.sungura	186. kima	187. fisi	188. komba
189. chura	190. kobe	191. mamba	192. mbuzi
193. kondoo	194. kibua	195. taa	196. mkunga
197. dagaa	198. mkizi	199. chaa	200. nguru
201. tasi	202. ngogo	203. papa	204. kambare
205. kaa	206. kasa	207. chaza	208. pweza
209. ngisi	210. njiwa	211. kuku	212. bata
213. kanga	214. kasuku	215. popo	216. kunguru
217. mwewe	218. bundi	219. mnana	220. ndege
221. mseto	222. uji	223. mwiko	224. upawa
229.mchapo	230.kikombe	225. kinu	226. mchi
227. kata	228. jiko	229. karai	230. kawa
231. chungu	238.chetezo	232. nene	233. mafuta
234. maji	235. mto	236. kiu	237. njaa
238. moto	246.mwanga	239. kiza	240. paja
241. kope	242. tako	243. kichogo	244. kwapa
245. mguu	246. mkono	247. pua	248. kichwa
249. tumbo	250. bega	251. shikio	252. kiganja
261.uchango	253. nyusi	254. nyayo	255. ini

256. taya	257. jino	258. ufizi	259. uso
260. kidole	261. ubavu	262. kifundo	263. figo
264. ubongo	265. kibofu	266. kifua	267. kikomo
268. ukuche	269. ziwa	270. shavu	271. kilimi
272. moyo	273. jua	274. nyota	275. mbingu
285 mchanga	286 upepo	287 mwezi	288 joto
289 upele	290 babuka	291 kidonda	292 kichocho
293 kipindupind u	294 pumu	295 kikohozi	296 kisukari
297 matende	298 shurua	299 tiba	300 minyoo
301 homa	302 jani	303 mzizi	304 nazi
305 kigogo	306 kilele	307 shina	308 kumbi
309 karara	310 dafu	311 chafu	312 zuri
313 bichi	314 baya	315 chakavu	316 chungu
317 bivu	318 kali	319 nyumba	320 kiti
321 kigoda	322 kibao	323 .mtumbwi	324 ngalawa
325 jembe	326 shoka	327 nyundo	328 panga
329 tarumbeta	330 koleo	331 sururu	332 shindano
333 shazia	334 tindo	335 dada	336 shangazi
337 mkwe	338 shemegi	339 bibi	340 babu
341 wifi	342 mume	343 mke	344 mjukuu

345 mama	346 mjomba	347 miye	348 weye
349 yeye	350 usingizi	351 usiku	352 mchana
353 moja	354 mbili	355 tatu	356 nne
357 tano	358 nane	359 kumi	360 nyekundu
361 kifo	362 kiapo	363 vuka	364 bero
365 kisu	366 baba	367 chagua	368 songa
369 zomea	370 utosi		

Sherehe ya 4 Msamiati unaofanana baina ya Kitumbatu na Kimakunduchi.

1. pinga	2. lima	3. shona	4. kumbuka
5. sikia	6. danganya	7. ficha	8. ngia
9. konyeza	10. koroma	11. vuja	12. bandika
13. chana	14. chuna	15. changanya	16. chimba
17. choka	18. chinja	19. choma	20. chonga
21. chuma	22. chuja	23. futa	24. dunda
25. kanyaga	26. zimia	27. ganda	28. gawa
29. gonga	30. hama	31. fukia	32. jamba
33. fyeka	34. kama	35. kata	36. kwama
37. lewa	38. linda	39. lipa	40. nuka
41. paka	42. pamba	43. pakia	44. punguza
45. tayarisha	46. pwaga	47. ponda	48. pwaya

49. ruka	50. rusha	51. songa	52. ongeza
53. tapika	54. tema	55. tukana	56. vimba
57. vunda	58. vuta	59. vuka	60. waza
61. zama	62. ziba	63. zika	64. zoa
65. zuia	66. babaika	67. jenga	68. fumba
69. mwaga	70. tulia	71. zibua	72. vuna
73. palilia	74. sizia	75. menya	76. lia
77. nywa	78. osa	79. koga	80. fyagia
81. cheza	82. tia	83. panga	84. funga
85. tandika	86. zonga	87. wesha	88. chacha
89. kwarura	90. kulya	91. sumka	92. buta
93. kokeza	94. uka	95. kwaga	96. suta
97. wisha	98. fisa	99. gonda	100. nge
101. kupe	102. nyenje	103. jongoo	104. cheche
105. panya	106. buku	107. konokono	108. kiroboto
109. vunjajungu	110. kunguni	111. kwida	112. mchwa
113. siafu	114. zi	115. tandu	116. buwi
117. mbu	118. chatu	119. doriani	120. tango
121. shokishoki	122. njugu	123. mchicha	124. jimbi
125. mbirimbi	126. chungwa	127. ndizi	128. shelisheli
129. komamanga	130. bungo	131. ndama	132. ng'ombe

133. punda	134. chui	135. kenge	136. paka
137. mbwa	138. sungura	139. kima	140. fisi
141. komba	142. chura	143. kobe	144. mamba
145. mbuzi	146. kibua	147. mkunga	148. mkizi
149. nguru	150. tasi	151. ngogo	152. papa
153. kambare	154. kasa	155. kuku	156. bata
157. kanga	158. kasuku	159. popo	160. mwewe
161. bundi	162. mnana	163. ndege	164. ugalyi
165. mseto	166. ubwabwa	167. tanu	168. mwiko
169. mchapo	170. kikombe	171. kinu	172. mchi
173. javi	174. kata	175. jiko	176. karai
177. kawa	178. chungu	179. chetezo	180. nene
181. mafuta	182. maji	183. mto	184. njaa
185. kiu	186. moto	187. mwanga	188. kiza
189. paja	190. kope	191. kilevu	192. kichogo
193. kongwe	194. kwapa	195. mkono	196. kichwa
197. nywili	198. tumbo	199. bega	200. mnyongo
201. shikio	202. kiganja	203. dicho	204. ini
205. lyulimi	206. ufizi	207. uso	208. kidole
209. singo	210. kifundo	211. figo	212. ubongo
213. kibofu	214. moyo	215. jua	216. Jibwe

217. nyota	218. mbingu	219. mosi	220. mchanga
221. mwezi	222. chi	223. zino	224. kino
225. kulya	226. upele	227. kubabuka	228. kidonda
229.kipindupindu	230. pumu	231. kisukari	232. matende
233. shurua	234. tiba	235. minyoo	236. umia
237. mzizi	238. mjiti	239. nazi	240. kigogo
241. kilele	242. shina	243. kumbi	244. karara
245. dafu	246. chafu	247. zuri	248. bichi
249. baya	250. chakavu	251. chungu	252. bivu
253. kali	254. nyumba	255. kiti	256. kigoda
257. kibao	258. kisiango	259. mtumbwi	260. jembe
261. shoka	262. nyundo	263. panga	264. tarumbeta
265. koleo	266. sururu	267. shindano	268. shazia
269. tindo	270. baba	271. dada	272. mkwe
273. shemegi	274. bibi	275. babu	276. wifi
277. mke	278. miye	279. weye	280. usiku
281. mbili	282. tatu	283. nne	284. tano
285. nane	286. kumi	287. ngepe	288. kifo
289. kiapo	290. nama	291. iba	292. imba
293. ita	294. kwenenda	295. mno	296. kichocho

Sherehe 5 Msamiati wa Kitumbatu, Kiunguja mjini na Kimakunduchi unaotofautiana.

	Kitumbatu	Kiunguja mjini	Kimakunduchi
1)	lyaga	aga	laga
2)	lyamka	amka	lamku
3)	kawa	chelewa	chewa
4)	fungulya	fungua	fugua
5)	finga	funika	finika
6)	chafulya	chafua	chakiza
7)	lyamkia	amkia	wamkia
8)	lyokota	okota	wokota
9)	nulya	inua	winua
10)	vyalya	zaa	vyaa
11)	fyonja	fyonza	fyoka
12)	vulia	vizia	zizia
13)	puzia	puliza	vuliza
14)	njika	pika	vika
15)	kalya	kaa	bweteka
16)	tongolya	sema	chowea
17)	kona	ona	lola
18)	taka	penda	chaka/kaza

19)	chulia	chukia	koswa
20)	wika	weka	tuwa
21)	twaliza/pita	pita	vita
22)	kweza	tafuta	wapa
23)	chukulya	beba	weleka
24)	kusa	gusa	gumua
25)	shunga	inga	winga
26)	kuta	penga	miza
27)	kaa na ng'ombe	yangeyange	kongong'ombe
28)	tunguja	kipepeo	Kitunguja
29)	Chenda na nguo/kibaviwavi	kiwavi	Kiwavwi
30)	tupitupi	kiluwiluwi	tipitipi
31)	dundumoto	majimoto	shaki
32)	malele	kinyonga	kimbaumbau
33)	kundaji	mkundaji	mshuno
34)	mnjisi	mpishi	mvisi
35)	nyewana	nyembamba	mwangu
36)	kigunguli	kisugudi	kigudi
37)	mlyomo	mdomo	muomo/mdomo
38)	tungu	kitovu	Kitungu

39)	vulya	mvua	vua
40)	mveme/baridi	baridi	mande
41)	uko	huko	hukoko
42)	pano	hapa	vano
43)	kinyama/kifafa	kifafa	kifwafwa
44)	jototo	lengelenge	tuvwituwvi
45)	kifulyu/kange	kifuu	kipangaa
46)	mshwale	mshare	mshale
47)	suye	sisi	suwe/swiswi
48)	nyuye	nyinyi	nyuwe
49)	ngelyufi/ngerufi	nyeusi	ngeusi

Sherehe 6 Msamiati unaotofautiana baina ya Kiunguja mjini na Kitumbatu.

<i>KIUNGUJA MJINI</i>	<i>KITUMBATU</i>
1. chelewa	kawa
2. funika	finga
3. gomba	lyasa
4. suka	lyuka
5. rembea	tojesa/lembea
6. waka	lyungua
7. chemka	chemulya
8. puliza	puzia
9. meza	melyukiza

10. vizia	vulia
11. kimbia	sumka
12. sema	tongolya
13. cheka	kwekweteka
14. piga	buta
15. penda	taka
16. chakua	davyulya
17. tupa	gelya
18. pita	twaliza
19. tizama	chuza
20. nyonyesha	kokeza
21. tafuta	kweza
22. tafuna	kwarucha
23. ondoa	uka
24. fukuza	Kwangasa
25. potea	kwaga
26. shangaa	Dehelea/tjabu
27. shuka	chelelya
28. zima	ulya
29. sukuma	suta
30. beba	chukulya
31. buruga	kokota
32. kamata	shika
33. vunja	mwaga
34. inga	shunga

35. shusha	cheleza
36. ondoa	wisha
37. sindikiza	fisa
38. penga	kuta
39. panzi	pazi
40. dunduvule	dunduvua/devulya
41. mende	pepe
42. yangeyange	kaanang'ombe
43. chawa	mbaba
44. kipepeo	tunguja
45. mjusi	gimbire
46. kiluwiluwi	tupitupi
47. majimoto	dundumoto
48. kinyonga	malele
49. boga	kitango
50. chaza	sheba
51. pweza	nyambo
52. mpishi	mnjisi
53. wali	ubwabwa
54. uji	puchu
55. mkungu	tanu
56. nyembamba	nyewana
57. tako	lyawa
58. mvi	vi/kongwe
59. utosi	lyuto

60. kisugudi	kigunguli
61. taya	tama
62. kitovu	tungu
63. kikomo	Mwisho/kipaji
64. ukuche	kwembe
65. ziwa	nyonyo
66. shavu	utama
67. kilimi	kimio
68. upepo	Lyupepo/pevu
69. ardhi	chi
70. baridi	mveme
71. joto	pwago
72. hizi	zino
73. hiki	kino
74. humu	mno
75. hapa	pano
76. kikohozi	kikolyolya
77. homa	kipakacha
78. kifafa	kinyama
79. mafua	umia
80. lengelenge	jototo
81. kifuu	kange/kifulya
82. kizingiti	kisiango
83. bero	berenge
84. kisu	Kikengele/kameme

85. mama	mvyele
86. mjomba	halyu
87. sisi	suye
88. nyinyi	nyuye
89. mchana	chanake
90. moja	mwenga
91. nyeupe	Ngepe/ngelyupe
92. nyeusi	Ngelyufi/ngerufi

Sherehe ya 7 Msamiati unaotofautiana baina ya Kiunguja na Kimakunduchi.

<i>KIUNGUJA MJINI</i>	<i>KIMAKUNDUCHI</i>
1. chafua	chakiza
2. vizia	zizia
3. kimbia	sumka
4. kaa	bweteka
5. sema	chowea
6. piga	buta
7. ona	lola
8. tandaza	weneza
9. tandua	wisha
10. penda	Chaka/kaza
11. chukia	koswa
12. weka	tuwa
13. nyonyesha	kokeza
14. tafuta	wapa

15. ondoa	uka
16. fukuza	wangasa
17. potea	kwaga
18. sikitika	shaki
19. pinga	kataa
20. sukuma	suta
21. beba	weleka
22. gusa	gumua
23. haribu	nanga
24. nong'ona	teta
25. ondoa	wisha
26. sindikiza	fisa
27. penga	miza
28. yangeyange	kongong'ombe
29. kipepeo	kitunguja
30. kiluwiluwi	tipitipi
31. sisimizi	chungwi
32. kovu	dambamwiko
33. majimoto	chaki
34. kinyonga	kimbaumbau
35. kiasi kikuu	tona
36. muwa	gendeli
37. chewa	chekene
38. mkundaji	mshuno
39. pono	bombwa

40. changu	chole
41. nyenga	katwe
42. wali	ubwabwa
43. kijiko	kikamshi
44. mkungu	tanu
45. nyembamba	mwangu
46. mvi	kongwe
47. kitovu	kitungu
48. ardhi	chi
49. baridi	mande
50. jivu	ipu
51. udongo	umbi
52. hizi	zino
53. hiki	kino
54. hapa	vano
55. humu	mno
56. kichaa	wazimu
57. mafua	umia
58. lengelenge	tuvwituvi
59. kifuu	kipangaa
60. kizingita	kisiango
61. mtaimbo	mpae
62. tupa	kinoo
63. mshenga	mjumbe
64. nyinyi	nyuwe
65. nyeupe	ngepe

Sherehe 8 Msamiati unaotofautiana baina ya Kitumbatu na Kimakunduchi

<i>KITUMBATU</i>	<i>KIMAKUNDUCHI</i>
1. kawa	chewa
2. finga	finika
3. lyasa	gomba
4. lyuka	suka
5. tojesa/lembea	rembea
6. lyungua	waka
7. chafulya	chakiza
8. pasulya	pasua
9. chemulya	chemka
10. melyukiza	meza
11. vulia	zizia
12. kalya	bweteka
13. tongolya	chowea
14. kwekweteka	cheka
15. kona	lola
16. tandaza	weneza
17. tandua	wisha
18. taka	chaka/kaza
19. chulia	koswa
20. davulya	chakua
21. gelya	tupa
22. wika	tuwa
23. twaliza	vita

24. chuza	tizama
25. kweza	wapa
26. kwarucha	tahuna
27. tajabu/dehelelya	shangaa
28. sikitika	shaki
29. pinga	kataa
30. chelelya	shuka
31. ulya	zima
32. chukulya	weleka
33. kokota	buruga
34. kusa	gumua
35. haribu	nanga
36. shika	kamata
37. mwaga	vunja
38. shunga	winga
39. nong'ona	teta
40. cheleza	shusha
41. kuta	miza
42. nyembure	nyevule
43. devulya/dunduvua	dunduvule
44. pepe	mende
45. kanang'ombe	kongong'ombe
46. mbaba	chawa
47. Gimbire/mbumbure	mjusi
48. sisimizi	chungwi

49. kovu	dambamwiko
50. dundumoto	chaki
51. malele	kimbaumbau
52. kiazzi kikuu	tona
53. muwa	gendeli
54. sheba	chaza
55. nyambo	pweza
56. tumba	ngisi
57. chewa	chekene
58. kundaji	mshuno
59. pono	bombwa
60. changu	chole
61. nyenga	katwe
62. puchu	uji
63. nyewawa	mwangu
64. lyawa	tako
65. lyuto	utosi
66. kigunguli	kigudi
67. kipaji	kikomo
68. kwembe	ukuche
69. nyonyo	ziwa
70. utama	shavu
71. kimio	kilimi
72. pevu	upepo
73. mveme	mande

74. pwago	joto
75. udongo	umbi
76. uko	hukoko
77. kikolyolyo	kikohozi
78. kinyama	kifwafwa
79. kipakacha	homa
80. jototo	tuvwituwvi
81. kifulyu/kange	kipangaa
82. berenge	bero
83. mtaimbo	mpae
84. tupa	kinoo
85. kikengele	kisu
86. mvyele	mama
87. halyu	mjomba
88. chanake	mchana
89. mwenga	moja
90. puzia	vuliza
91. kijiko	kikamshi
92. tama	taya
93. jivu	ipu
94. kichalya	wazimu
95. mshenga	mjumbe
96. kitango	boga

Sherehe 9 Msamiati unaotofautiana kimatamshi baina ya Kiunguja mjini na Kitumbatu.

<i>KIUNGUJA MJINI</i>	<i>KITUMBATU</i>
1) aga	lyaga
2) kwea	kwelya
3) bomoa	bomolya
4) tengeneza	tengeza
5) amka	lyamka
6) fukua	fukulya
7) fungua	fungulya
8) ingia	ngia
9) bandua	bandulya
10) chafua	chafulya
11) pasua	pasulya
12) epua	pulya
13) amkia	lyamkia
14) fua	fulya
15) okota	lyokota
16) geuza	gelyuza
17) inama	nama
18) chuchama	chutama
19) inua	nulya
20) kaanga	kalyanga
21) kamua	kamulya
22) uza	kuza

23) ng'oa	ng'olya
24) noa	nolya
25) nunua	nunulya
26) nyoa	nyolya
27) fyonza	fyonja
28) sugua	sugulya
29) sogea	sogelya
30) tikisha	tikisa
31) toboa	tobolya
32) tumbua	tumbulya
33) telea	teleya
34) ua	ulya
35) zomea	zomelya
36) zindua	zindulya
37) angua	angulya
38) regea	legelya
39) twisha	twisa
40) kwenda	kwenenda
41) sinzia	sizia
42) lala	lyalya
43) pokea	pokelya
44) kunywa	nywa
45) osha	osa
46) vaa	valya
47) vua	vulya

48) soma	fyoma
49) zaa	vyalya
50) kushana	kusanya
51) lea	lelya
52) washa	wesha
53) oa	olya
54) vuruga	vulyuga
55) pakua	pakulya
56) kula	kulya
57) kaa	kalya
58) kepu	chepu
59) weka	wika
60) usubi	usune
61) nyungunyungu	nyungwinyungwi
62) panzi	pazi
63) nzi	zi/izi
64) nyuki	nyoki
65) bui	buwi
66) kibaviwavi	kiwavi
67) embe	yembe
68) paa	palya
69) kondoo	kondoro
70) taa	talya
71) dagaa	dagalya
72) chaa	chalya

73) kaa	kalya
74) kundaji	mkundaji
75) njiwa	njuwa
76) kunguru	kungulyu
77) ugali	ugalyi
78) upawa	lyupawa
79) jamvi	javi
80) kidevu	kilevu
81) mguu	mgulyu
82) pua	pulya
83) nywele	nywili
84) kiuno	kibuno
85) mdomo	mlyomo
86) uchango	lyuchango
87) nyusi	nyisi
88) jicho	dicho
89) nyayo	ngayo
90) jino	gino
91) ulimi	lyulimi
92) ubavu	lyubavu
93) shingo	singo
94) kifua	kifulya
95) jiwe	jibwe
96) mvua	vulya
97) moshi	mosi

98) uko	huko
99) kule	kulya
100) kichaa	kichalya
101) jani	gani
102) mti	mjiti
103) ngalawa	ngarawa
104) shangazi	shengazi
105) mshare	mshwale
106) mume	mlyume
107) mjukuu	mjukulyu
108) yeye	veye
109) usingizi	usindizi
110) nyekundu	nyikundu
111) chagua	chagulya
112) anika	lyanika
113) chambua	chambulya
114) nyamaza	nyamalya
115) ona	kona
116) chukia	chulia
117) gusa	kusa
118) parura	kwarura
119) pika	njika
120) jicho	dicho

Sherehe 10 Msamiati unaotofautiana kimatamshi baina ya Kiunguja mjini na Kimakunduchi.

<i>KIUNGUJA MJINI</i>	<i>KIMAKUNDUCHI</i>
1. aga	laga
2. amka	lamku
3. anika	wanika
4. chelewa	Kawa
5. fuga	fuja
6. fungua	fugua
7. funika	finika
8. ingia	ngia
9. chungu	shunga
10. didimia	dodomea
11. epua	wepua
12. amkia	wamkia
13. foka	fwaka
14. okota	wokota
15. inama	nama
16. inua	winua
17. koroga	kologa
18. fyonza	fyoka
19. penya	venya
20. puliza	vuliza
21. ezua	wezua
22. ezeka	wezeka

23. kwenda	kwenenda
24. sinzia	sizia
25. kunywa	nywa
26. osha	osa
27. vaa	vwaa
28. zaa	vyaa
29. washa	wesha
30. pika	vika
31. iva	ivwa
32. parura	kwarura
33. kula	kulya
34. pita	vita
35. tafuna	tahuna
36. inga	winga
37. panzi	paazi
38. uvi	uvwi
39. nzi	zi
40. bui	buwi
41. kiwavi	kiwavwi
42. mpishi	mvisi
43. ugali	ugalyi
44. kunuto	kukuto
45. jamvi	javi
46. kidevu	kilevu
47. nywili	nywele

48. mgongo	mnyongo
49. kiuno	kibuno
50. kisugudi	kigudi
51. mdomo	muomo
52. jicho	dicho
53. ulimi	lyulimi
54. shingo	singo
55. jiwe	jibwe
56. mvua	vua
57. moshi	mosi
58. huko	hukoko
59. kule	kulya
60. kifafa	kifwafwa
61. mti	mjiti
62. mlango	muango
63. mshare	mshale
64. sisi	swiswi
65. nyeusi	ngeusi

Sherehe 11 Msamiati unaotofautiana kimatamshi baina ya Kitumbatu na Kimakunduchi

Kitumbatu	Kimakunduchi
1. lyaga	laga
2. kwelya	kwea
3. bomolya	bomoa

4. tengeza	tengeneza
5. lyamka	lamku
6. anika	wanika
7. fuga	fuja
8. fukulya	fukua
9. fungulya	fungua
10. bandulya	bandua
11. pasulya	pasua
12. chungu	shunga
13. didimia	dodomea
14. chambulya	chambua
15. pulya	wepua
16. lyamkia	wamkia
17. foka	fwaka
18. fulya	fua
19. lyokota	wokota
20. gelyuza	geuza
21. chutama	chuchama
22. nulya	winua
23. kalyanga	kaanga
24. kamulya	kamua
25. koroga	kologa
26. kuza	uza
27. ng'olya	ng'oa
28. nolya	noa

29. nunulya	nunua
30. nyolya	nyoa
31. fyonja	fyoka
32. penya	venya
33. sugulya	sugua
34. sogelya	sogea
35. tikisa	tikisha
36. tumbulya	tumbua
37. telelya	telea
38. ulya	ua
39. zomelya	zomea
40. zindulya	zindua
41. angulya	angua
42. legelya	regea
43. twisa	twisha
44. ezua	wezua
45. ezeka	wezeka
46. lyalya	lala
47. nyamalya	nyamaza
48. pokelya	pokea
49. valya	vwaa
50. vulya	vua
51. fyoma	soma
52. vyalya	vyaa
53. kusanya	kushana

54. lelya	lea
55. olya	oa
56. vulyuga	vuruga
57. njika	pika
58. iva	ivwa
59. pakulya	pakua
60. kwangasa	wangasa
61. shunga	winga
62. usune	usubi
63. nyungwinyungwi	nyungunyungu
64. pazi	paazi
65. chepu	kepu
66. uvi	uvwi
67. nyoki	nyoka
68. tunguja	kitunguja
69. kibaviwavi	kiwavwi
70. tupitupi	tipitipi
71. yembe	embe
72. palya	paa
73. kondoro	kondoo
74. talya	taa
75. dagalya	dagaa
76. chalya	chaa
77. kalya	kaa
78. njuwa	njiwa

79. kungulyu	kunguru
80. mnjisi	mvisi
81. kunuto	kukuto
82. lyupawa	upawa
83. mgulyu	mguu
84. pulya	pua
85. mlyomo	muomo
86. lyuchango	uchango
87. nyisi	nyusi
88. ngayo	nyayo
89. lyubavu	ubavu
90. kifulya	kifua
91. tungu	kiyungu
92. vulya	vua
93. pano	vano
94. kikolyolya	kikohozi
95. gani	jani
96. mlango	muango
97. ngarawa	ngalawa
98. mshwale	mshale
99. shengazi	shangazi
100. mlyume	mume
101. mjukulyu	mjukuu
102. suye	suwe
103. veye	yeye

104.	nyuye	nyuwe
105.	usindizi	usingizi
106.	nyikundu	nyekundu
107.	tobolya	toboa
108.	gino	jino

**KIAMBATISHO: MAHOJIANO YA MSAMIATI WA LAHAJA ZA
KIMAKUNDUCHI, KITUMBATU NA KIUNGUJA MJINI**

Tafadhali jibu maswali kadri ya uelewa wako.

1. JINA LAKO
2. UMRI.....
3. UNAZUNGUMZA LAHAJA GANI.....
4. NITAJIE NENO LA LAHAJA YAKO KWA KILA NENO LA
KISWAHILI SANIFU ULILOULIZWA

	Kiswahili Sanifu	Kiunguja	Kitumbatu	Kimakunduchi
1.	chagua			
2.	aga			
3.	pinga			
4.	kwea			
5.	lima			
6.	bomoa			
7.	tengeneza			
8.	shona			
9.	kumbuka			
10.	sikia			
11.	amka			
12.	anika			
13.	chelewa			
14.	danganya			
15.	ficha			
16.	fuga			
17.	fukua			

18.	fungua			
19.	funika			
20.	gomba			
21.	ingia			
22.	konyeza			
23.	koroma			
24.	suka			
25.	rembea			
26.	vuja			
27.	waka			
28.	buruga			
29.	bandua			
30.	chafua			
31.	chana			
32.	chuna			
33.	pasua			
34.	changanya			
35.	chemka			
36.	chimba			
37.	choka			
38.	chinja			
39.	choma			
40.	chonga			
41.	chuma			
42.	chunga			

43.	didimia			
44.	chambua			
45.	epua			
46.	amkia			
47.	foka			
48.	fua			
49.	futa			
50.	dunda			
51.	okota			
52.	kanyaga			
53.	zimia			
54.	ganda			
55.	gawa			
56.	geuza			
57.	gonga			
58.	hama			
59.	inama			
60.	chutama			
61.	iba			
62.	imba			
63.	chuja			
64.	fukia			
65.	ita			
66.	inua			
67.	jamba			

68.	fyeka			
69.	kaanga			
70.	kama			
71.	kamua			
72.	koroga			
73.	kata			
74.	kwama			
75.	lewa			
76.	linda			
77.	lipa			
78.	uza			
79.	ng'oa			
80.	noa			
81.	nuka			
82.	nunua			
83.	nyoa			
84.	paka			
85.	pamba			
86.	pakia			
87.	fyonza			
88.	punguza			
89.	tayarisha			
90.	pwaga			
91.	penya			
92.	ponda			

93.	puliza			
94.	pwaya			
95.	ruka			
96.	rusha			
97.	sugua			
98.	sogea			
99.	songa			
100.	ongeza			
101.	tapika			
102.	tema			
103.	tikisha			
104.	toboa			
105.	tukana			
106.	tumbua			
107.	telea			
108.	ua			
109.	vimba			
110.	vunda			
111.	vuta			
112.	vuka			
113.	waza			
114.	zama			
115.	ziba			
116.	zika			
117.	zoa			

118.	zuia			
119.	zomea			
120.	zindua			
121.	angua			
122.	babaika			
123.	jenga			
124.	fumba			
125.	regea			
126.	mwaga			
127.	twisha			
128.	tulia			
129.	zibua			
130.	vuna			
131.	palilia			
132.	ezua			
133.	ezeka			
134.	kwenda			
135.	sinzia			
136.	lala			
137.	menya			
138.	lia			
139.	nyamaza			
140.	pokea			
141.	kunywa			
142.	osha			

143.	koga			
144.	vaa			
145.	vua			
146.	fyagia			
147.	soma			
148.	cheza			
149.	zaa			
150.	tia			
151.	panga			
152.	kushanya			
153.	funga			
154.	meza			
155.	tandika			
156.	lea			
157.	zonga			
158.	washa			
159.	oa			
160.	vizia			
161.	vuruga			
162.	pika			
163.	iva			
164.	chacha			
165.	pakua			
166.	parura			
167.	kula			

168.	kimbia			
169.	kaa			
170.	sema			
171.	cheka			
172.	piga			
173.	ona			
174.	tandaza			
175.	tandua			
176.	Penda			
177.	chukia			
178.	chakua			
179.	tupa			
180.	weka			
181.	pita			
182.	tazama			
183.	nyonyesha			
184.	tafuta			
185.	tafuna			
186.	ondoa			
187.	fukuza			
188.	potea			
189.	shangaa			
190.	sikitika			
191.	pinga			
192.	shuka			

193.	zima			
194.	sukuma			
195.	beba			
196.	buruga			
197.	gusa			
198.	haribu			
199.	kamata			
200.	vunja			
201.	inga			
202.	nong'ona			
203.	shusha			
204.	ondoa			
205.	sindikiza			
206.	penga			
207.	gonda			
208.	usubi			
209.	nge			
210.	kupe			
211.	nyungunyungu			
212.	nyenje			
213.	nyevule			
214.	jongoo			
215.	cheche			
216.	panya			
217.	buku			

218.	konokono			
219.	kiroboto			
220.	panzi			
221.	vunjajungu			
222.	dunduvule			
223.	kunguni			
224.	kepu			
225.	kwida			
226.	uvi			
227.	mchwa			
228.	Siafu			
229.	nzi			
230.	nyuki			
231.	tandu			
232.	buibui			
233.	mbu			
234.	chatu			
235.	mende			
236.	nyangeyange			
237.	chawa			
238.	kipepeo			
239.	kiwavi			
240.	mjusi			
241.	sisimizi			
242.	kiluwiluwi			

243.	kovu			
244.	majimoto			
245.	kinyonga			
246.	doriani			
247.	tango			
248.	shokishoki			
249.	njugu			
250.	mchicha			
251.	jimbi			
252.	mbirimbi			
253.	chungwa			
254.	ndizi			
255.	embe			
256.	Kiazi kikuu			
257.	boga			
258.	muwa			
259.	shelisheli			
260.	komamanga			
261.	bungo			
262.	ndama			
263.	ng'ombe			
264.	punda			
265.	paa			
266.	chui			
267.	kenge			

268.	paka			
269.	mbwa			
270.	sungura			
271.	kima			
272.	fisi			
273.	komba			
274.	chura			
275.	kobe			
276.	mamba			
277.	mbuzi			
278.	kondoo			
279.	kibua			
280.	taa			
281.	mkunga			
282.	dagaa			
283.	mkizi			
284.	chaa			
285.	nguru			
286.	tasi			
287.	ngogo			
288.	papa			
289.	kambare			
290.	kaa			
291.	kasa			
292.	chaza			

293.	pweza			
294.	ngisi			
295.	chewa			
296.	mkundaji			
297.	pono			
298.	changu			
299.	nyenga			
300.	njiwa			
301.	kuku			
302.	bata			
303.	kanga			
304.	kasuku			
305.	popo			
306.	kunguru			
307.	mwewe			
308.	bundi			
309.	mnana			
310.	ndege			
311.	mpishi			
312.	ugali			
313.	mseto			
314.	wali			
315.	uji			
316.	kijiko			
317.	mkungu			

318.	Chujio			
319.	mwiko			
320.	upawa			
321.	mchapo			
322.	kikombe			
323.	kinu			
324.	mchi			
325.	jamvi			
326.	kata			
327.	jiko			
328.	karai			
329.	kawa			
330.	chungu			
331.	chetezo			
332.	nene			
333.	nyembamba			
334.	mafuta			
335.	maji			
336.	mto			
337.	njaa			
338.	kiu			
339.	moto			
340.	mwanga			
341.	kiza			
342.	paja			

343.	kope			
344.	tako			
345.	kidevu			
346.	kichogo			
347.	mvi			
348.	kwapa			
349.	utosi			
350.	mguu			
351.	mkono			
352.	pua			
353.	kichwa			
354.	nywele			
355.	tumbo			
356.	bega			
357.	mgongo			
358.	kiuno			
359.	kisugudi			
360.	sikio			
361.	mdomo			
362.	kiganja			
363.	uchango			
364.	nyusi			
365.	jicho			
366.	nyayo			
367.	ini			

368.	taya			
369.	jino			
370.	ulimi			
371.	ufizi			
372.	uso			
373.	kidole			
374.	ubavu			
375.	shingo			
376.	kifundo			
377.	figo			
378.	ubongo			
379.	kibofu			
380.	kifua			
381.	kitovu			
382.	kikomo			
383.	ukuche			
384.	ziwa			
385.	shavu			
386.	kilimi			
387.	moyo			
388.	jua			
389.	jiwe			
390.	nyota			
391.	mbingu			
392.	mvua			

393.	moshi			
394.	mchanga			
395.	upepo			
396.	mwezi			
397.	ardhi			
398.	baridi			
399.	joto			
400.	jivu			
401.	udongo			
402.	hizi			
403.	hiki			
404.	huko			
405.	hapa			
406.	kule			
407.	humu			
408.	upele			
409.	kubabuka			
410.	kidonda			
411.	kichocho			
412.	kipindupindu			
413.	pumu			
414.	kikohozi			
415.	kisukari			
416.	kifafa			
417.	matende			

418.	shurua			
419.	tiba			
420.	minyoo			
421.	homa			
422.	kichaa			
423.	mafua			
424.	lengelenge			
425.	jani			
426.	mzizi			
427.	mti			
428.	nazi			
429.	kigogo			
430.	kilele			
431.	shina			
432.	kumbi			
433.	karara			
434.	dafu			
435.	kifuu			
436.	chafu			
437.	zuri			
438.	baya			
439.	bichi			
440.	chakavu			
441.	chungu			
442.	bivu			

443.	kali			
444.	nyumba			
445.	kiti			
446.	mlango			
447.	kigoda			
448.	kibao			
449.	kizingiti			
450.	mtumbwi			
451.	ngalawa			
452.	jembe			
453.	shoka			
454.	nyundo			
455.	panga			
456.	tarumbeta			
457.	mshare			
458.	koleo			
459.	sururu			
460.	shindano			
461.	shazia			
462.	tindo			
463.	bero			
464.	mtaimbo			
465.	tupa			
466.	kisu			
467.	baba			

468.	dada			
469.	shangazi			
470.	mkwe			
471.	shemegi			
472.	bibi			
473.	babu			
474.	wifi			
475.	mume			
476.	mke			
477.	mjukuu			
478.	mama			
479.	mjomba			
480.	mshenga			
481.	miye			
482.	weye			
483.	sisi			
484.	yeye			
485.	nyinyi			
486.	usingizi			
487.	usiku			
488.	mchana			
489.	moja			
490.	mbili			
491.	tatu			
492.	nne			

493.	tano			
494.	nane			
495.	kumi			
496.	nyekundu			
497.	nyeupe			
498.	nyeusi			
499.	kifo			
500.	kiapo			